

GJENREISNING I SENTRUM

Vedlegg til Prosjektrapport

- foredrag m.m. fra seminaret

HUSBANKEN

STEINKJER KOMMUNE

INNHold

INNLEGG FRA SEMINARET:

BSR og planlegging av norske krigsskadede byer <i>v/ Professor Helga Stave Tvinnereim, NTNU</i>	S. 3
Sverre Pedersens byplanideologi <i>v/ Førstemanuensis Sverre Flack, NTNU</i> <i>(innlegget finnes også som power-point presentasjon)</i>	S. 11
Byplanlegging i gjenreisningsbyen Bodø 50 år etter <i>v/ Byplansjef Dag Neiden, Bodø kommune</i>	S. 18
Vern og forvaltning av vår tids kulturarv <i>v/ Senorkonsulent Hogne Langset, Riksantikvaren</i>	S. 20

ANNET:

Du vår egen by <i>v/ Byentusiast Robert Øfsti</i> <i>(Artikkel fra utstillingskatalog om Sverre Olsen fra 2002)</i>	S. 23
En mann midt i tiden - Arkitekt Sverre Olsen <i>v/ Konservator Olav L'Orange</i> <i>(Artikkel fra utstillingskatalog om Sverre Olsen fra 2002)</i>	S. 26
Informasjon laget i forbindelse med utstillingen "Gjenreisning i Sentrum" sept. 2004	S. 30

BSR og planlegging av norske krigsskadde byer

v/ Professor Helga Stave Tvinnereim, NTNU

Eg vil først takke for invitasjonen til dette interessante tiltaket som har dei norske gjenreisingsbyane som tema. Det er viktig at vi blir minnte både om katastrofane som råka landet vårt under den andre verdskrigen og om den store innsatsen som vart gjort for å få tilbake gode levekår for folket. Her står dei krigsskadde byane og tettstadene i ei særstilling, og resultatet av oppattbygginga er framleis dominerande – eller i det minste lett synlege - i dei miljøa som vart hardt ramma under krigen. Dei angår framleis mange menneske i kvardagen, og i dag har det vore drøfta i kva grad ein skal ta vare på BSR sin byplan og arkitektur.

Min faglege bakgrunn for å vere med på dette, er at eg for nokre år sidan tok ein filosofisk doktorgrad med tema gjenreising av norske byar etter bombinga i 1940, der eg valde Molde som case. I denne avhandlinga var eg også litt innom andre krigsskadde byar og tettstader, og eg såg til dels på reguleringsplanar som var utarbeidde både før og etter krigen. I dette foredraget vil mitt arbeid med Molde bli mest brukt i eksemplifisering av gjenreisingsarbeidet, då det er frå denne byen eg har mest relevante bilete akkurat no.

Vi skal først sjå døme på kva bombinga konkret førte til av problem, deretter ta for oss den administrative ordninga for å planleggje og gjenreise dei øydelagde byane, korleis enkelte bomba område fekk sine nye planar og kva forslag som vart utarbeidde for gjenreising i plan og bygningar.

----- Kart over krigsskadde byar og tettstader

Den andre verdskrigen braut som kjent ut i Noreg ved den tyske invasjonen 9. april i 1940. I løpet av få veker denne våren vart i alt 23 byar og tettstader bomba. Kartet markerer dei øydelagde stadene og viser at dei skadde miljøa var spreidde over store deler av landet. (Seinare opplevde fleire andre senter katastrofe, t.d. Måløy. Mot slutten av krigen – i 1944 - vart det særdeles store øydeleggingar i Finnmark.)

Like etter krigsutbrotet flykta Den norske regjeringa og kongefamilien frå Oslo. På vegen til England og USA reiste dei gjennom Gudbrandsdalen til Åndalsnes, Molde og vidare nordover. Også gullageret til Noregs Bank vart ført ut av Oslo, og både kongefamilien, regjeringa og det norske gullet vart viktige mål som invasjonsstyrkane ville uskadeleggjere. Dei følgde etter nordover i landet og sleppte sine bomber over mogelege stader der dei tenkte seg at dei nemnde verdiane kunne vere. For å få eit konkret eksempel på kor ille resultatet vart etter slike bombingstokter, ser vi på Molde sentrum.

----- Bombebrann i Molde i 1940

Bombinga av Molde kom straks etter invasjonen. Alt 15. april vart byen mål for tyske bomber, og bombeåtaka varte ved i to veker fram til 29. april. Kongen og regjeringa slapp som kjent uskadde unna.

----- Molde etter bombinga (3 bilder)

Skadeomfanget var totalt. Så å seie alle hus og andre typer installasjonar var jamna med jorda eller øydelagde. Bombene øydela eit areal på 0,125 km². I 1940 budde det om lag 4000 menneske i Molde. 75 eigedomar vart heilt eller delvis lagde i ruinar og 800 menneske vart huslause.

I alle dei 23 skadde byane og tettstadene som vart herja av krigshandlingar våren 1940, var det svære oppgåver som måtte løysast før gjenreisinga kunne ta til. Husrestar måtte fjernast, trafikklinjer reparerast, vassforsyning og elektrisitet ordnast, byggemateriale skaffast til vegar og ein måtte skaffe mellombels bustader for dei som stod utan hus-

være, osv. Ei overordna viktig oppgåve i alt dette var å lage byplanar for dei katastroferamma stadene, noko som innebar ekspropriering og framlegg om eventuelle gjennomgripande endringar i tidlegare strukturar i byen. Utarbeiding av reguleringsplanar som vart godkjende og anna planlegging vart difor ein basis for gjenreisinga, og vi kan spørje: kven hadde ansvaret for dette omfattande arbeidet?

I følgje norsk lov av 1924/29 - og norsk tradisjon - var kommunane ansvarlege for byplanlegging. Samanlikna med Sverige var det norske systemet mest desentralisert. Dei norske kommunane hadde eit relativt stort sjølvstende i slike spørsmål. Dei kunne t.d. sjølve bestemme om dei ville ha ein byplan, og dei kunne forme den etter eigne behov. Men når ein plan låg ferdig frå kommunens side, måtte den approberast av eit departement før den kunne iverksetjast. Ved krigsutbrotet i 1940 låg denne godkjenningsordninga hos Arbeidsdepartementet. Då krigsøydeleggingane var eit faktum, var det difor sjølv sagt for kommunane at dei straks sette i gang arbeid for å førebu gjenreising av dei øydelagde områda. Oppgåvene var enorme. Kommunane hadde ikkje nødvendig økonomi for å ordne opp. På dei fleste stadene mangla ein fagkunnig personale, då ein ikkje hadde erfaring med denne type omfattande katastrofe. Assistanse utanfrå var nødvendig.

No var fleire av dei bomba stadene i den heldige situasjonen at prof. Sverre Pedersen ved NTH alt tidlegare hadde utarbeidd reguleringsplanar for dei sentrale områda som no var blitt øydelagde. Det var difor naturleg for dei å ta ny kontakt med Pedersen og be om hjelp og råd etter at katastrofen var eit faktum. Dette galdt t.d. for Molde, Kristiansund, Åndalsnes, Narvik, Steinkjer, Sunndalsøra, Bodø m.fl. og Pedersen stilte opp. Han gjesta t.d. Molde og Kristiansund medan det framleis rauk frå ruinane. Han kjende terrenget, byen og eventuelle lokale samarbeidspartnarar på førehand. Planlegginga kom raskt i gang i kommunalt regi med Sverre Pedersen som den utvalde ansvarlege for sjølve utforminga av ein ny plan.

Men vi må hugse at dette var ein ekstraordinær krisesituasjon for heile nasjonen. Det sentrale styringsverket gjennomgjekk ei omstrukturering. Høgsterett utarbeidd eit forslag for ordning som skulle erstatte regjeringa, og dei sette ned eit Administrasjonsråd der alle norske politiske parti utanom Nasjonal Samling under Vidkun Quisling hadde sine representantar. Den tyske okkupasjonsmakta godkjende Administrasjonsrådet 15. april 1940. Det var same dagen som bombinga av Molde starta. Administrasjonsrådet skulle berre ta seg av innanrikspolitiske saker.

Ved sida av dette, og om lag samtidig, etablerte tyskarane sitt Reichkommissariat i Oslo, der Terboven var den øvste leiaren. Rikskommissariatet ville ha tilsyn med planlegginga av dei brende norske byane. Dei oppretta eit særskilt kontor ved avdelinga Technik und Verkehr til å ta seg kontroll med byplanar. Her var Baurat Luther den tyske kontaktpersonen for norsk byplanarbeid. Hans næraste overordna i Berlin var Hans Stephan og den øvste sjefen over dei begge var Generalbauinspektor prof. Albert Speer. Speer var Adolf Hitler sin mest betrudde fagekspert innanfor byplanlegging i Det tredje riket.

Men førebels – dei første vekene etter invasjonen - låg altså alt arbeid med førebuingar til gjenreising i dei krigsramma kommunane. Ettersom dagane gjekk, og det viste seg at arbeidet var svært komplisert og omfattande, greidde ikkje kommunane å kome vidare utan meir hjelp utanfrå. Administrasjonsrådet vedtok difor å etablere eit kriseapparat som fekk som oppgåve å arbeide med krigsskadeerstatningar og planleggingsarbeid. Ein fekk Norges Krigsskadetrygd og Krigsskadetrygdas Gjenreisingsnemnd. Gjenreisingsnemnda oppretta den statlege organisasjonen Brente Steders Regulering - BSR – med oppdrag å utarbeide byplanar for dei krigsøydelagde stadene så snart som mogeleg. BSR kom i funksjon 1. juli 1940, nesten tre månader etter invasjonen, og organisatorisk vart BSR lagd under Arbeidsdepartementet. Prof. Sverre Pedersen vart beden om å ta på seg leiaransvaret for BSR. I 1940 var han 58 år gammal, og han var internasjonalt kjend for sitt byplanarbeid. Det var difor ikkje uventa at Administrasjonsrådet ynkta å nytte hans

kompetanse i gjenreisingsprosessen som stod for døra. Sverre Pedersen tok på seg oppdraget, og han hadde stillinga til 1. juli 1945. Vi kan føye til at i september-oktober 1940 vart det oppretta distriktskontor i kommunane, og distrikts- og reguleringsarkitektar vart tilsette.

Eg meiner det er eit viktig poeng at BSR vart oppretta som ein organisasjon etter norsk regelverk under Administrasjonsrådet tidleg på sommaren 1940, og vi kan merke oss at det overordna ansvaret for å utarbeide byplanar vart flytta frå kommunane til eit statleg organ. Formelt sett låg ikkje ansvaret lenger på kommunenivå slik lova tilsa. Men så snart BSR kom i funksjon, utførte BSR sitt planarbeid i nært samarbeid med kommunestyra og dei kommunale fagpersonane. Sverre Pedersen hadde som arbeidsmetode alltid å arbeide med lokale byplanspørsmål i nært samarbeid med t.d. byingeniørane. Der han fann det nyttig, tok han kontakt med eksterne byplanekspertar. Denne tradisjonen førte han vidare under krigen. Nye planar skulle som før oppnå kommunal godkjenning før dei vart vidaresende til departemental approbasjon. Denne ordninga vart praktisert som før.

Eit anna viktig poeng er at heile sommaren 1940 arbeidde BSR for å skaffe fram byplanar for dei bomba miljøa så snart det var mogeleg. Dette skjedde så å seie utan at det tyske kontoret i Oslo viste særleg interesse, i alle fall i det kjeldemateriale eg har arbeidd med. Det har ikkje kome fram at dei t.d. hadde innvendingar på prosessen som pågjekk eller at dei kommenterte eller hadde tungtvegande synspunkt på den konkrete utforminga av dei enkelte planane. Folk i dei brende byane venta på si side sjølvst på å få starte oppattbygginga, og startpunktet for bygging av permanente hus var avhengig av godkjende planar. Ved å gå gjennom lokale og regionale aviser frå dei første månadene etter krigsutbrotet, ser ein at der var kontinuerlege påminningar til BSR om kor viktig tidsfaktoren var i dette.

Vi ser på nokre planar, og nyttar Molde som eksempel.

----- *Gammal bebyggelse, Molde 1940*

For å kunne få eit visst inntrykk av kva som vart nytt med den nye planen for Molde, tek vi med dette bykartet frå før bombinga. Slik hadde byen vakse fram i løpet av historia. Den nye planen Pedersen og byingeniør Findahl hadde utarbeidd i 1935-36 låg i departementet til godkjenning våren 1940. Altså var det den gamle bykjernen som vart øydelagd, den nye planen var ikkje realisert.

----- *Utkast til byplan for Molde ved S. Pedersen og bying. Dørum aug. 1940*

Dette utkastet til ny byplan for Molde av S. Pedersen og bying. Dørum frå august 1940 er utforma etter sonedelingsprinsippet. Industriområda er lagde utanom sentrum, og her ser vi på bykjernen. Planen her viser at den sentrale delen er blitt opnare, og bygningane er oppsette langs gatene i eit meir oversiktleg og systematisert mønster. Hovudgata er oppretta noko og gjort breiare, her 12 meter, men den følgjer det gamle løpet. Der er forslag om ein strandpromenade langs kailinja. Dette er nytt, og frå promenaden er det opne rom opp mot høgareliggjande deler av byen.

Eg vil gjerne rette merksemda mot den mest sentrale deler av bykjernen, nemleg torgområdet. Arbeidet som vart lagt ned for utforminga av denne plassen, er eit døme på eit av Pedersens viktige prinsipp i byplanlegging generelt, ein ide han bar med seg og sette ut i livet i sine planar både før og etter krigen, og den er ikkje spesiell for Molde. Vi finn den igjen i andre byplanar for dei krigsskadarde byane og tettstadene. Her ser vi at det er gjort framlegg om ein relativt brei oppfart frå sjøen, og der er oppsett ein kraftig bygning som fond på den andre sida av hovudgata. Vi merkar oss elles det litt romantiske namnet til denne gata, den er på dette utkastet kalla Rosegata. Pedersen sjølv la vekt på at Molde hadde vore Rosenes by, og at den skulle framleis vere Rosenes by. Namnet er difor ikkje tilfeldig.

----- *Tilbake til forrige bilete, Molde før bombinga*

Vi ser på det tilsvarande torgområdet før bombinga. Her er mange hus i ulike storleikar sette opp i det same arealet. Det var denne uoversiktlege bygningsmassen Pedersen ynskte å få ei endring på. Akkurat her låg tilhøva særleg godt til rette for å skape ein storslått utsiktsplass ved sjøen.

----- *Molde, modell av augustplanen 1940*

Her ser vi at BSR utarbeidde modellar for sine planar. Når planane vart endra, laga BSR nye modellar som avspegla planane. På augustmodellen frå 1940 står bygningane på begge sider av torget plasserte med endegavlane mot gata, og dei kjem under kategorien lamellhus som var blitt vanlege på kontinentet i mellomkrigstida, særleg i Tyskland. Dei kom i ei tid då helsesame forhold vart prioriterte, det skulle bli meir lys, sol og luft både i bolighus og på arbeidsplasser. Jamvel om planen for Molde var laga etter soneringsprinsippet, skulle dei nye bygningane i bykjernen nyttast som kombinasjonshus slik tradisjonen var. Det var meininga å leggje butikkar, kontor og bank-lokale inn saman med boligar. Husa her er på 3 etasjar, noko BSR gjekk inn for og som var bestemt av overordna. Ein skulle rekonstruere byen som småby med relativt små hus med hagar. Her ser vi ein kombinasjon av lokal tradisjon og den velkjende engelske hagebyideen tilpassa norske forhold. Dette at bygningane i sentrum skulle ha berre 3 etasjar, var ikkje alle byggherrar samde i. Mange meinte dei ville få større økonomisk utbytte av å få fleire etasjar, særleg der ein skulle drive handelsverksemd. Dei ville dessutan ha langsida av husa mot gata. Dette var kontinuerlege drøftingspørsmål også då gjenreisninga tok til etter krigen.

Modellen viser dessutan at det er avsett rom mellom husa som gjev plass til grøntanlegg med planter og roser. Molde skulle altså igjen bli Rosenes by.

----- *Molde. Perspektiv frå Nedre torg september 1940*

Kunstmålar Jac. Hanssen arbeidde for BSR med å lage akvarellar av teikningar baserte på planutkast. I september 1940 laga han dette perspektivet av utsikten frå fjorden og oppver det skrånande terrenget i torget. Her er det opne området utvida på den andre sida av Rosegata, og fondbygningen er dregen tilbake slik at torgplassen er blitt større. Det var no også bestemt at huset i fonden skulle vere byens nye rådhus. Ein representativ bygning for kommunen.

----- *Molde. Øvre torg, september 1940*

Her ser vi eit nærare bilete av den øvre torgplassen, og kan få eit inntrykk av bygningane som var tenkte kunne omramme plassen.

----- *Molde. Utsikt mot fjorden (Mittet før bombinga)*

For å få ein breiare bakgrunn for å forstå denne torgformen i Molde, bør vi ta med at eit av Pedersens prinsipp for byplanlegging var å ta omsyn til karakteristiske landskaps, terreng- og naturformer der ein by skulle byggjast. Han hadde ved fleire høve tidlegare uttala at det var ein uvanleg vakker natur som omgav Molde, og at han rekna denne blant dei finaste han hadde sett i Europa. Utsikten til fjorden med dei låge furekledde øyane og dei vakre fjella på den andre sida ville han fange inn og gjere dei til ein del av planen. Folket i byen måtte få høve til å nyte godt av den frå bykjernen. Han hadde prøvd å få dette til i planen frå 1935-36, men det var den gongen uråd å gjennomføre tanken då det ville kreve altfor radikale inngrep i bygningane som alt var der. Etter bombinga var bygningane borte, og han såg sjansen til å kunne realisere den gamle draumen. Torget som i dokumenta frå 1940-talet blir omtala som ein sentrums plass med butikkar og marknad, kunne i tillegg bli ein utsiktsplass, og det opne anlegget opp til fondbygningen

ein utsiktsakse. Pedersen sjølv samanlikna plassutforminga med dei gamle norske allmenningae som gjekk frå hamna og opp til bysenteret. Den var elles i tråd med samtidige idear om å skape ei storstove i bykjernen, og ein kan finne parallellar i den amerikanske rørsla City Beautiful der ein gjekk inn for at alle byar burde ha sitt "Civic Center". I Molde kom ønsket om å skape ei estetisk oppleving gjennom å sameine panorama og byplan i tillegg.

Vi bør også ta med at Cicignons reguleringsplan for Trondheim 1681, med utsikt frå Nidarosdomen gjennom Munkegata til Munkholmen, var ei stadig tilbakevendande inspirasjonskjelde for Sverre Pedersens byplanarbeid.

Byplanen for Molde var godkjend av dei lokale styremaktene og klar til å bli send til approbasjon i departementet i september 1940, då den ekstraordinære krigssituasjonen førte til dramatiske endringar i byplanarbeidet. Situasjonen var den same for planane for Steinkjer, Kristiansund og Namsos. Også deira reguleringsplanar låg ferdige til endeleg godkjenning av departementet då okkupasjonsmakta ved Reichkommisar Terboven greip inn og bestemte at all planlegging skulle stansast, alle utarbeidde planar skulle inndragast og underleggjast tysk kontroll. Det vart proklamert byggestans i alle dei bomba stroka. Dette var eit hardt slag, då dei som var komne langt i arbeidet stod så å seie klare til å starte gjenreisingsarbeidet. På det tidspunktet var ikkje tilgangen på byggematerial særleg problematisk, så optimismen var rimeleg stor. Terbovens inngrep i september førte til strukturendring i det norske sentralstyringsverket, den tyske okkupasjonsmakta gjorde seg meir gjeldande også lokalt. Dei gjennomførte ei omfattande utskifting av personar i offentlege tenester til fordel for naziveldet, og ein var ei tid uroleg for korleis det ville gå med BSR. Etter ei tid vart det avgjort at BSR skulle halde fram som eit norsk arbeid, utført av norske fagfolk, men no lagd inn under Indredepartementet. Det vart presisert at tyske planleggingseksperter med Albert Speer på toppen skulle ha full kontrollrett til norske byplanar. Planar som var ferdige vart sende til Berlin til gjennomsyn.

Vi kan spørje kva innverknad dette fekk for den norske planutforminga, og eg vel igjen eit eksempel frå Molde.

----- *Molde, reguleringsplan approbert i juli 1941*

Denne reguleringsplanen vart godkjend av tyske overordna instansar 15. juli 1941. Om vi samanliknar den med dei siste skissene eller akvarellane til Jac. Hanssen frå september 1940, vil vi sjå at det utvida torgområdet er gjort noko breiare, ei honnørbygge har kome med som forlenging av midtaksen på torget. Elles er torget uendra. Hovudgata er utvida frå 12 til 18 meter. Husa til høgre for torget har fått langsida mot gata, men den tidlegare foreslåtte lamellbebyggelsen også kalla stripebebyggelsen er den same i Myrabakken til venstre. Det er rimeleg å konkludere med at planen frå 1941 ikkje skil seg nemnande frå dei siste ideane som kom til uttrykk for det sentrale området tidleg i september 1940. Konklusjonen må bli at dei tyske ekspertane i Berlin hadde lite å tilføye til BSR sitt utkast-

----- *Molde. Forslag til bygningar ved ark. Ole Landmark juni 1941*

Våren 1941 vart det frå tysk hald bestemt av det skulle utarbeidast ein arkitektonisk plan med utgangspunkt i reguleringsplanen. Dette var eit generelt påbod som galdt alle brende stader. Norske arkitekter, medlemmer av Norske Arkitekters Landsforbund (NAL), gjekk like etter bombinga i 1940 inn for at dei gjenreiste byane og tettstadene måtte avspegle det beste i tradisjonell norsk byggemåte. Dei vurderte oppattbygginga som den største kulturelle oppgåva dei nokon gong hadde stått overfor. Dersom den vart rett løyst, ville den norske byggemåten bli heva til eit nivå som den burde ha i følge gamle tradisjonar. Det var eit krav at arkitektane måtte vere med på gjenreisingsprosessen. Det kan her vere verd å merke seg at dei tyske ekspertane var samde i det synspunktet at ein måtte bygge på dei norske tradisjonene. Særleg hadde Hans Stephan, Albert Speers

underordna i Berlin, gjeve uttrykk for dette. Baurat Luther uttala seg i same retning. Det var såleis ingen motstridande synspunkt i dette spørsmålet.

Det høyrer med til historia at då tyske fagfolk skulle inn i planlegginga, fekk Pedersen fleire sterke oppmodingar om å trekke seg frå leiarvervet av BSR. Han gjorde ikkje det, argumenterte med at det var viktig at arbeidet blei utført av nordmenn, og at det var viktig å sørge for at planar låg klare når krigen var over. Denne holdninga skaffa han mange motstandarar, og den fekk konsekvensar etter krigen.

Biletet vi ser her, viser eit utkast ark. Ole Landmark frå Bergen hadde fått i oppdrag å utarbeide til arkitektoniske løysingar for BSR våren 1941. Han laga utkast til bygningar i Molde gjennom heile krigen. Han heldt seg til vedtaka om materialbruk, form, storleik og høgd på husa. Husa skulle t.d. ha saltak eller valmtak med 30 gradars vinkel. I følge lova om murtvang frå 1904, skulle husa i eit avgrensa belte i sentrum berre byggjast i mur eller betong. Tidlegare var trehus mest vanleg, men murtvungen vart gjennomført. Byen fekk ein profil som vart avgjort av dei låge bygningane, takvinkelen og plasseringa i terrenget som hadde ei jamn skråning ned mot fjorden.

----- *Molde. Hanssens akvarell: "En by og et landskap" 1942.*

Den approberte planen frå 1941 gjennomgjekk ein del mindre endringar under krigen. Biletet her viser ein akvarell av Hanssen som han gav tittelen *"En by og et landskap"* etter planutkastet i 1942. Her gir han eit oversiktsbilete av byen og dei karakteristiske landskapsformene med fjord og fjell som Pedersen så gjerne ville ta vare på i bybiletet.

----- *Molde. Hanssens akvarell: "En by med innrammet utsikt" 1943.*

Vi er tilbake til torget, og Hanssen viser på denne akvarellen utsikten frå Øvre torg mot fjord og fjell i eit bilete frå 1943. Han har gitt akvarellen tittelen *En by med innrammet utsikt*. Dei tre-etasje bygningane går langs sidene på den opne plassen, og vi merkar oss at dei to bygningane som utgjer slutt punkta på husrekka mot sjøen er tverrstilte og har fire etasjar. Dette vart gjort for å understreke eller aksentuere innrammingseffekten av utsikten mot det fjerne landskapet.

----- *Molde. Ark. Ole Landmark sitt utkast til bygningar ved torget 1944*

Som vi ser her, er det få endringar samanlikna med tidlegare forslag til bygningar som Ole Landmark hadde laga for Molde torg i 1944.

----- *Kristiansund: Kaibakken mot kyrkja 1945. Akvarell av Hanssen*

Interessa for aksar og monumental plassering av offentlege bygningar hadde gjennomslagkraft i andre planar som BSR utarbeidde. Her står BSR ansvarleg for utforming av ei brei gate med midtrabatt som går frå sjøen i gata Kaibakken i Kristiansund i 1945, der den nye kyrkja utgjer fonden på toppen av anlegget. Om vi hadde hatt eit bilete av utsikten den andre vegen, ville vi frå Kaibakken kunne sjå utover Vågen og til eit sjeldan vakkert landskap mot Nordsundbrua, Nordsundet og Tustnafjella. Pedersen rekna Vågen i Kristiansund som byens forum der ein vesentleg del av byens liv fann stad. Dette er ein akvarell av Jac. Hanssen frå 1945.

Inspirasjon frå barokkens storslåtte anlegg på kontinentet kom til syne i mange av Pedersens planar. I eit radioforedrag 13. februar 1950 samanlikna han denne oppfartsgata i Kristiansund med oppgangen frå gatenivå til Kapitolhøgda i Roma. Begge stader var det eit poeng å få mest mogeleg ut av plassering av monumental bygning i eit terreng som heva seg til ei høgd som gav utsikt over landskapet nedanfor. Avstanden frå Vågen og opp til plataet der kyrkja var plassert, var 12 meter. Den same avstanden fann han frå gata til Kapitolhøgda i Roma.

Hans syn for utsikt mot fjord og fjell kom også til uttrykk i byplanane t.d. for Bodø, Narvik og Namsos. For å få eit eksempel på at dette med å inkorporere landskap i bybiletet også var sentral i Pedersens byplanideal før krigen, går vi tilbake til planen han utarbeidde for Åndalsnes kring 1920. I førebungsarbeidet til planen gjorde han denne skissa på eit fotografi:

----- *Åndalsnes 1918-19, gardsanlegg med Romsdalshorn i bakgrunnen*

Her har Pedersen teke eit fotografi i 1918-19 av ein veg som går gjennom eit gardstun ved Åndalsnes, der det karakteristiske fjellet Romsdalshorn utgjer fonden. Her har han teikna inn linjer som ramme for fjellet. Metoden han nytta var altså først å studere lokale bygningsmiljø og naturforhold og deretter nytte dei mest typiske karaktertrekka i byplanen. Det gjorde han i sine tidlege arbeid.

----- *Åndalsnes. Utkast til byggate med Romsdalshorn som fond.*

Resultatet av synfaringa og skissene på fotografiet, ser vi her i planforslaget til ny reguleringsplan for Åndalsnes kring 1920. Vi kan føye til at han arbeidde på same måten under krigen. Synfaring på staden var ein sjølvsgd del av arbeidet, og der er eksempel på at han fekk med seg både Hans Stephan og Luther på ei rundreise til dei krigsskade byane i Noreg der han informerte dei tyske byplanekspertane om lokale forhold som han meinte burde leggjast til grunn for planen.

Etter krigen

Då freden var var eit faktum 8. mai 1945, var det framleis lite gjort med gjenreising av bygningar i dei brende byane. Planane BSR hadde utarbeidd var tilgjengelege. Den tidkrevjande ekspropriasjonen og tomtefordelinga var unnagjord, og mange ville gjerne starte bygginga. Men det er ei kjend sak at ein like etter krigen var til dels sterkt kritisk til byplanane p.g.a. at okkupasjonsmakta hadde hatt ein overordna kontroll med det heile. Prof. Sverre Pedersen kom i søkelyset p.g.a. samarbeid med tyskarane, og han slutta som leiar av BSR 1. juli 1945. BSR heldt fram med sitt arbeid for dei krigsskade byane og stadene i Finnmark til 1955, for resten av landet slutta den arbeidet i 1952. Dermed overtok kommunane igjen ansvaret for byplanlegging.

I 1945 skulle alle planane BSR hadde utarbeidd under krigen gjennomgåast og vurderast på nytt, då mange meinte dei hadde sterke innslag av tysk nazi-påverknad. I Molde galdt dette i første rekke torgplassen som vart kritisert for symmetri og for at den var for stort dimensjonert. Det vart også hevda at torget hadde fått si form og storleik for di det skulle nyttast til oppmarsjplass for tyske soldatar. For å rette på dette som vart oppfatta som vedtak frå okkupasjonsmakta, vart det utlyst ein konkurranse om ny plan for sentralplassen i 1946. Det kom inn fleire forslag, men ingen vart godkjende. Vi tek med eit eksempel:

----- *Ark. Knut Knutsens forslag til Molde torg 1946*

Ark. Knut Knutsen braut med dette utkastet frå 1946 med planar frå krigstida. Han omtala Øvre torg som "byens hage", og det er terrasseforma etter terrenget. Bygningar til ulike føremål er fritt plasserte. Salstorget har fått ein ny bygning ved hovudgata. Nye konkurransar kom til seinare, men ingen godkjenningstak vart gjorde. Først i 1955 – ti år etter at krigen var over - tok Molde kommune på ny kontakt med Sverre Pedersen for å be om hjelp til planlegging og plassering av rådhuset ved Øvre torg. Han leverte fleire alternativ, og dette vart valt:

----- *Sverre Pedersen: Utkast til torget i Molde, 13.09.1955*

Rådhuset er kome tilbake som bakgrunn for eit ope rom, og på begge sider av torget står relativt låge bygningar som vi kan kjenne att frå planutkast frå krigen. Kyrkja er sentralt plassert nær rådhuset. Dette utkastet vart godkjent og realisert.

----- *Usnitt frå Nedre torg, Molde, 1955*

Dette fotografiet frå september 1955 viser at ein ti år etter at krigen var slutt var komne relativt langt med nye bygningar ved Nedre torg, men gjenreisinga var enno ikkje ferdig. Det er interessant å merke seg at huset ved fjorden er tverrstilt og er høgare enn dei andre. Vi kjenner att opplegget frå BSR planar frå krigstida, då poenget var å aksentuere utsikten frå torget.

Konklusjon

BSR oppnådde å ha så godt som ferdige planar for dei 23 byane og tettstadene som var blitt bomba våren 1940 då krigen var slutt våren 1945. Trass i at innvendingar og protestar var mange like etter krigen var truleg planane til hjelp for å starte og framskande gjenreisingsarbeidet som det hadde vist seg å vere uråd å få fart på så lenge krigen varte. Om planane vart endra, var dei i alle fall eit godt utgangspunkt for eventuell nyskaping.

I ettertid kan det kan vere grunn til å hevde at Pedersen og BSR var meir opptekne av estetiske og praktiske sider ved planarbeidet enn økonomiske sider. Dette er i følgje den amerikanske forskaren, prof. Leo Grebler, eit generelt kjenneteikn for gjenreisingsarbeidet i mange europeiske land etter den andre verdskrigen. Han meinte at dersom økonomar hadde vore meir med i planarbeid for gjenreising, ville det ha letta Europas kamp for å kome seg på fote att etter krigen.

Eg har snakka mykje om Sverre Pedersen i dette innlegget. Det er grunn til å rekne med at han hadde avgjerande innverknad på utforming av planane, ikkje berre for Molde, men for alle dei 23 stadene. At ein person har vore svært viktig for planlegginga, er heller ikkje noko særnorsk fenomen i følgje Grebler. Han har hevda at slik var det i mange europeiske gjenreisingsbyar og nemner følgjande namn:

- Coventry sentrum er skapt av Donald Gibson
- Det nye Hannover av Rudolf Hillebrecht
- Frankfurt av Stadtrat Mirsch
- Le Havre av August Perret
- Rotterdam av Cornelius Van Traa
- Plymouth av Sir Abercrombie

I vårt land var Pedersen sitt namn knytt ikkje berre til ein by, men gjennom organisasjonen BSR fekk hans faglege autoritet gjennomslag i planar for mange både byar og tettstader.

Takk for at de hørde på.

Steinkjer 21.09.2004.

Sverre Pedersens byplanideologi

v/ Førsteamanuensis Sverre Flack, NTNU

Idègrunnlaget til norsk byplanlegging i mellomkrigstiden

Det norske fagmiljøet på byplansiden var svært tynt i mellomkrigstiden. Selv om alle større bykommuner hadde tilsatt en eller flere reguleringsarkitekter, var likevel den faglige diskusjonen på et akademisk nivå svært beskjeden. Egentlig kan en grovt begrense miljøet til to sentrale personligheter - nemlig Harald Hals som byplansjef i Oslo og Sverre Pedersen som professor i byplanlegging ved NTH. Av disse to fikk nok Sverre Pedersen på grunn av sin professorgjerning den største innflytelsen på norsk planforståelse. Harald Hals har nok gjennom sin generalplan for Oslo ("Fra Christiania til Stor Oslo," 1929) hatt innflytelse på planforhold i selve hovedstaden, men innflytelsen i landsmålestokk har nok vært mindre. Likevel har arbeidene til Hals med boligproblemet hatt virkning på fagmiljøet - kanskje særlig ved å se datidens boligspørsmål knyttet opp mot samtidens arkitekturforståelse. Det er først og fremst Sverre Pedersen denne forelesningen skal dreie seg om, fordi det er Pedersen som på en måte er inkarnasjonen av ideene i norsk byplanlegging fra mellomkrigstiden.

Sverre Pedersen*) står i en europeisk byplantradisjon. Ikke minst hans internasjonale faglige kontakter gjennom et langt liv er med på å gi han en solid forankring i dette miljøet. Som et kort levnetsløp skal nevnes følgende moment: Han ble født i 1882. I 1897 begynner han på Trondhjems Tekniske Læreanstalt. Våren 1901 tar han avsluttende eksamen. Høsten 1902 reiser han ett år til Hannover for videreutdanning - et opphold han selv beskriver som faglig ganske fattig. Så blir han 1905 ansatt i Trondheim kommune der han arbeider frem til 1920. Som ansatt i Trondheim foretar han en rekke studiereiser. Viktig for senere utvikling er et opphold i Stockholm i 1908 for å studere moderne byplanarbeider hos den Sitte-inspirerte arkitekten Per Olof Hallmann. I 1913 får han permisjon for å studere byreguleringer i Berlin der han treffer et betydelig gjennomsnitt av datidens tyske fagmiljø. Seminaransvarlige var professorene Felix Genzmer og Joseph Brix - begge viktige gestalter i tysk fagmiljø. Han oppsøker dessuten "tidens store mann i byregulering" Joseph Stuebben og har omgang med regulerings-sjefen i Berlin, Schöneberg nemlig Paul Wolf og en av foreleserne på seminaret, Gustav Langen. Dette er personer som hadde eller skulle komme til å få stor innflytelse på tysk plantradisjon i mellomkrigstida. I 1920 foretar han nye studieturer til flere land i Europa, og høsten samme år blir han utnevnt til professor i boligbygging og byregulering ved NTH i Trondheim. Denne stillingen har han fram til 1954. Med permisjon fra sitt profes-sorat blir han sommeren 1940 den selvfølgerlige leder for kontoret Brente Steders Regulering til engasjementet utgår i juni 1945. Sverre Pedersen døde 1971.

Grunnleggende planidealer ved århundreskiftet

Jeg tror det vil være riktig å gi en beskrivelse av århundreskiftets dypere planidealer for å få perspektiv på fagmannen Sverre Pedersen. Vi må altså bevege oss inn i fagmannens tenkesett for å se hvilke rammer eller idealer han arbeidet innenfor. Enkelte av disse ide-alene er grunnleggende forskjellige fra den funksjonalistiske retning, men mange er også svært like.

I all korthet kan en si at fagmiljøet rundt århundreskiftet kunne enes om følgende grunn-ideer: Disse grunnideene var også Sverre Pedersens credo:

- Byplanlegging som et internasjonalt fag.
- Behov for å finne løsninger på de krav den moderne tid stiller.
- Nasjonale egenskaper integreres og gjenspeiles i formrepertoaret.
- Sosialt engasjement med en generell storbyfiendtlighet.
- Den helhetlige byplan som krav.
- Grønt som en helsebringende og hygienisk faktor.
- Krav til å forene kunst og natur.
- Krav til sol, lys-og luft.

De to første ideene er velkjente også i den funksjonalistiske planforståelse. Ideer som forholdet til grønt, sol, lys og luft er likeledes velkjente begreper i funksjonalismen. Når det gjelder ideen om å gjenspeile nasjonale tradisjoner i bebyggelsen, var dette et særlig fremtredende fenomen i tysktalende land. Eksempelvis var det utover på 30-tallet et klart offentlig krav at bebyggelsen i de ulike deler av Tyskland skulle ha røtter i lokal byggeskikk. Tanken om en regional byggeskikk var forøvrig veletablert også i norske fagkretser. Dette må hos oss sees i sammenheng med den skandinaviske nyromantikken rundt 1900.

Et annet viktig forhold som preget datidens europeiske fagmiljø og som senere også var en viktig drivkraft i den funksjonalistiske retningen var det sosiale engasjement for å løse boligspørsmålet. Svært ofte munnet imidlertid dette engasjementet rundt århundreskiftet ut i en storbyfiendtlighet. Det var byenes enorme vekst uten aktelse for menneskeverdet som følge av en ustyrlig industrialisering som skremte folk flest. I dette lå sikkert også frykten, som vi har nevnt flere ganger, for arbeiderklassens revolusjonære bestrebelser - en virksomhet som syntest å ha utmerket grobunn i storbyene. I Gustav Langens bok "Lebensraum" fra 1929 gjenfinner vi mistilliten til storbyen. I stedet for en urban utvikling går han inn for en form for indre kolonialisering d.v.s. en bevisst utbygging av landsbygda med bruk av teknologiske hjelpemidler i den hensikt å hindre sentralisering. Denne "tilbake til jorda" ideen ble senere annektert av den nasjonalsosialistiske bevegelse.

Andre ideer som preget planleggerprofesjonen rundt århundreskiftet, er tanken om den helhetlige byplan. A.E. Brinckmann ("Platz und Monument", 1912) fremsetter en teori for sammenføring av enkeltbygninger til det gode byrom. Det tales her om en ny romkunst som må være arkitektenes ansvarsområde og omfatte hele byen. For Raymond Unwind er byens helhet også en sentral oppgave ("The City Development Plan") 1914. Han skriver at en moderne by vil bestå av et hierarki av forskjellige bymønstre. Sammen må disse inngå i en større kunstnerisk helhet. De underordnede elementene må alltid stå i en kunstnerisk relasjon til helheten. Dette er igjen arkitektens arbeidsoppgave. Tankene er i slekt med ideer innen Jugendstilen der det også kreves en stilmessig helhet, fra fasade til bestikk. Ideen om den helhetlige byplan var ikke ny. Tanken stod også sentral i planlegningen på 1600- og 1700-tallet. (f.eks. Bath, England). Helhetstanken i byplansammenheng suppleres rundt århundreskiftet av B. Hammer ("Moderne Städtegründungen", 1915) som understreker at byplanen har behov for en ide eller det vi i dag ville kalle et hovedgrep. Max Zimmerman forutsetter videre i "Künstlerischen Lehren aus der Geschichte der Städtebaus", (1909) at sonedeling av arealene i en by må være en forutsetning for å oppnå en bymessig helhet. Han fremhever spesielt kravet om mangfold innen en helhetlig struktur.

Grønt som en helsebringende og hygienisk faktor var en av de mest sentrale tankene i samtidens planforståelse. Ideen kommer som vi vet senere til å prege funksjonalismen. O. March ("Stand und Ziele der Stadtbaukunst", 1913) og Gustav Langen ("Stadt, Dorf und Landschaft", 1913) viser til behovet for organisk grønt i byrommet. Dette var tanker som professor Ernst Bruschi framsatte så tidlig som i 1875. For Bruschi skulle grøntarealene redde storbyene fra en langsom kvelning. Også den regionale grøntplanlegning er et trekk i samtiden (særlig i Tyskland), der byer knyttes sammen med sammenhengende grøntarealer og der nærrekreasjonsområdene kommer til å spille en viktig rolle (Gustav Langen). Også i USA og England fremstår grøntplanlegningen som viktig. I hagebykonseptet til Ebenezer Howard opereres det med grøntsoner som atskiller de ulike funksjonene. Det er særlig de støyende og visuelt forstyrrende deler av byen som tillukkes med grønt. Bruken av grøntareal som buffersoner blir i hagebykonseptet opphøyet til prinsipp. I USA var City Beautiful-bevegelsen opptatt av å sikre grøntareal som rekreasjonsområder i en større regional sammenheng.

Naturen ble nå som i barokken trukket inn i byplankonseptet. I motsetning til barokken var ikke kravet nødvendigvis en menneskeskapt natur i geometriske og velfriserte enheter. Også den viltvokste natur var velkommen. Målet var at naturen skulle tjene

innbyggernes sunnhet og hygiene. Ved århundreskiftet var tanken om det såkalte "Gesamtkunstwerk" levende. Begrepet hadde sitt opphav i hagearkitekturen på 1700-tallet - en kunstart som da ble ansett som den viktigste av alle kunstarter. Denne menneskeskapte naturen, gjerne foredlet gjennom museer, biblioteker og teatre (som nå hadde løst seg fra slottets sammenheng) og den kunst disse byggverkene rommet, ble oppfattet som et slags "Gesamtkunstwerk" i menneskelig åndsutfoldelse. Denne kraftfulle tanken fra 1700-tallet gir en viss etterklang ved århundreskiftets byplanlegging i kravet om å forene kunst og natur (Brix). "Monument og landskap må sees som en enhet når det skal skapes det inntrykksfulle bybilde".

Sol, lys-og luft-ideen. Joseph Stübber fremhever at sol og lysforhold er viktig så tidlig som i 1890. Tidligere var det kun medisinere som hadde fremhevet betydningen av dette. Brix og Lilienberg viser til at studier av arkitekturmodeller er nødvendig for å utprøve hvorledes sollyset faller inn i de planlagte omgivelsene.

Det som her er nevnt var på en måte undertonen i det faglige arbeidet. I tillegg må nevnes fagmiljøets utpregede klassiske dannelse, der antikkens idealer om måtehold, vektlegging av sunnhet (en sunn sjel i et sunt legeme!) og etiske siktemål. Sverre Pedersen hadde her en engasjert oppfatning av at antikken hadde en for svak posisjon i Norge. Han kjempet senere utrettelig for at den klassiske undervisning ikke skulle fjernes fra arkitektenes pensum på NTH. I den felles konsensus om antikkens idealer ligger et moment som ikke kan vurderes høyt nok når det gjelder å forstå byplanidealene ved århundreskiftet. Dette gjelder også for fremveksten av den funksjonalistiske retning.

Realiseringen av tidens byggeoppgaver krevde valg av et bestemt formrepertoar. Dette repertoaret utgjorde en mer omstridt del av faget, selv om uenigheten i miljøet etter vår målestokk var liten. Fra 1880 tallet kan vi si som vi har vært inne på grundig tidligere at det var 3 ulike planlegningsideologier var fremherskende. Det var den nyklassisistiske, den kulturalistiske og den progressivt urbanistiske.

Av disse spilte den nyklassisistiske en avgjørende rolle ved utvidelsen og saneringen av en rekke større byer. Jeg tenker særlig her på Haussmanns sanering av Paris, og den betydning dette fikk for tilsvarende oppgaver andre steder. Det var nyklassisistene som satte sitt preg på det europeiske bybilde på slutten av 1800-tallet. Det var denne retningen som egentlig var samtidens offisielle byplanforståelse. Det var de store, monumentale plasser og bygningers tid, med tilstøtende brede og rette boulevarder.

Det er i denne fagdiskusjonen Sverre Pedersen tar stilling. Han velger et formrepertoar nær opp til den nyklassisistiske strømning i byplanspørsmål. Sverre Pedersen er likevel åpen for den tilfeldige gates sjarm, men han fremhever like klart at middelalderbyen som danner idealet for den kulturalistiske bevegelse, ikke kan være mønster for moderne byplanlegging. At han selv fremhever seg som barokkmenneske, er vel former for selvmarkering innenfor den nyklassisistiske retning, som i byplanspørsmål overtok svært meget av barokkens formrepertoar.

Sverre Pedersens formreportoar med referanse til århundreskiftets fagmiljø

Innen datidens meningskonglomerat valgte Sverre Pedersen trolig å ta med seg følgende anbefalinger:

A.E. Brinckman ("Platz und Monument", 1910) anbefaler de regelrette aksiale klassiske byformer og fremhever at disse er riktige for den glatte husarkitekturen. Har arkitekturen et rikere formspråk, bør andre bygrunnriss velges.

Joseph Brix (i foredraget "Aufgabe und Ziele des Städtebaus", 1918) fremsetter landskapet som en viktig ramme for byplanen. Det kunstneriske utsynet fremheves i foredraget som viktig. Brix anser dette for en ny dimensjon i byplanlegningen i tillegg til de idealer Camillo Sitte gjør seg til talsmann for. Det siste beskriver han som "det maleriske i den bebygde form".

Joseph Stübben ("Der Städtebau, Handbuch für Architekten", 1890) fremhever at både symmetri og kurvatur er viktig i byplanen. Han søker på en måte å forene de klassiske byplan idealer med noe av den gotiske middelalderbys maleriske sjarme. Han fremhever også at byrommet består av to byromsarter - den åpne og den lukkede. Villabebyggelsen er den åpne som kan fristilles fra gateflukten. Bebyggelsen skal gjerne ha forhage mot gata. Med den lukkede bebyggelsen mener han kvartalsbebyggelse som skal forbeholdes sentrumsfunksjoner. I den lukkede byform inngår forøvrig også leiegårder for de mindre velstående. Stübben anbefaler at slike leiegårdene ikke får noen "skinnmonumentalitet". Med to atskilte boligtyper i to ulike byromsarter blir sonedeling etter sosiale lag uunngåelig.

Felix Genzmer ("Die Gestaltung von Strassen und Plätzen", 1909) fremhever at plassen er den sentrale byplanoppgave. Dette må sees i sammenheng med at samtiden var svært opptatt av arkeologiske utgravninger, der m.a. agora'en i antikkens byer sto sentralt i folks bevissthet. Plassen var den vestlige kulturs særegenhet og måtte sees på som en forutsetning for demokratisk utvikling. Genzmer fremhever dessuten at rutenettplanen har sine fordeler og bør bibeholdes til tross for samtidens sterke kritikk av 1800-tallet sjakkbrettmønstre i byplanlegningen. Han fremhever særlig trafikkmessige fordeler ved karrèsystemet.

Theodor Goecke (artikkelen "Der Bebauungsplan in Stadt und Land", 1913) fremhever at leieblokker stiller andre krav til gatebredde og gateflukt enn forretningsbebyggelse. Derfor anbefales et hierarki av gater som i barokkens byer. Hierarkiet skal også gjøre seg gjeldende i gatefluktens forhold til eventuelle landskapsfond. Fondets attraktivitet må stå i forhold til gatas viktighet. Goecke fraråder ringgater, men anbefaler parallell- og radialgater. Dessuten fremsetter han prinsippet om en trafikkdifferensiering for å unngå gjennomgangstrafikk i boligkvarter. Han anbefalte videre (artikkelen "Die Kleinwohnungsbau, die Grundlage des Städtebaus", 1915) 4-familie-hus i 2 etasjer - dette i hovedsak for middelklassen. For de mindre bemidlete fremhever Goecke at det fremdeles vil være nødvendig å bygge større leiegårder.

Albert Lilienberg. I sin plan for Gøtaplassen fra 1901 anbefaler etasjehus i rekker langs etter høydetrage i svungne terrenglinjer. Forslaget var framsatt i kombinasjon med nyklassisistiske plassdannelse. Sverre Pedersen kalte planen for Gøtaplassen "nyklassisismens første store verk i 1900-tallets europeiske byplanlegging." Lilienberg bruker terrengformasjoner til å fremheve de store linjene i byplanen. Han bruker altså terrenget som inspirasjonskilde for planens hovedgrep. Dette er nytt. Terrengtilpasning fremheves nå også som viktig ut i fra et økonomisk perspektiv - nemlig med hensyn til å redusere massebevegelse.

Raymond Unwind og Barry Parker. I havebyprosjektet New Earswick fremsettes for første gang sekkegater eller "Cul de sac" som små blindgater, tun eller plasser i boligfelt. Sverre Pedersen anser dette for å være et meget gunstig planleggingsprinsipp og sier at det er "den største oppfinnelsen i arkitekturen i dette århundre!"

Paul Wolf ("Das Formproblem der Stadt in Vergangenheit und Zukunft.", 1919) viser at det er viktig å behandle både fremfasade og bakgård i boligbebyggelsen for å sikre gode sol- og lysforhold. En eksperimenterer ut fra dette med nye boligformer. "Zeilenbauweise" eller skivebygg blir fremsatt som en brukbar modell. Skivebygg tenkes i kvartalstrukturer der kvartalet bygges ut kun på de to motsatte sidene, mens de andre to holdes åpne for å sikre sol og luft. Dette blir et gjennomført prinsipp i de fleste gjenreisningsplanene til Sverre Pedersen.

Ebenezer Howard ("Tomorrow, A Peaceful Path to Real Reform", 1898) legger som vi har vært inne på flere ganger grunnlaget for den såkalte hagebybevegelsen som ikke skal kommenteres nærmere her. Sverre Pedersen tok aldri opp de idemessige eller politiske sidene ved hagebyene. I stedet konsentrerer han seg om enkelte formale aspekter i Howards ideer - som f.eks. betydningen av at byene må forholde seg til omliggende landskap, og at byarealet bør være klart avgrenset. Dessuten fremstår hagebybevegelsens eksempler på bygningsgruppering som gode planprinsipper etter Pedersens oppfatning. Han ser den åpne villabebyggelsen med mye grønt og hage som den ideelle boform.

Betydelige bygninger skal fremheves i bybildet. Dette kravet var så innlysende at ingen så behov for å gjøre seg til talsmann for det. Det var nok en viss uenighet om graden av fremhevelse. Pedersen var nok talsmann for den mer pompøse retning. I den nyklassisistiske tradisjonen kunne denne fremhevelsen oppnås gjennom bl.a. følgende tiltak:

- Plassdannelse foran den monumentale bygning
- Aksiale grupperinger av viktige bygninger rundt sammenhengende plass-situasjoner
- Den monumentale bygning plassert i fond av brede avenyer eller boulevarder
- Utnyttelse av terrengformasjoner i bylandskapet for å sikre monumentalitet, eks. kirker på høydedrag eller monumentalbygg i enden av gater med konkav lengdeprofil
 - Den monumentale bygnings dimensjon - særlig i forhold til bebyggelsen rundt, gjerne med bruk av kjente referansestørrelser i den omliggende arkitekturen for å understreke monumentets dimensjon.
- Annet bygningsmaterial og annet formspråk - gjerne stein kontra mur eller tre, andre vindusåpninger i fasaden.

Sverre Pedersens egen aksentuering av byplaner

Vi har nå fått et perspektiv på den faglige tradisjonen som Sverre Pedersen var en del av, og som han tok med seg inn i den norske planvirkeligheten. Av de idealer og det formrepertoar som vi her har nevnt, skjer det naturligvis en personlig aksentuering av ting Pedersen mente var spesielt viktig i Norge eller som han som person følte spesielt for. Vi skal altså se litt på det som vi kunne kalle Sverre Pedersens spesielle byplanmisjon i Norge.

For Sverre Pedersen var storbyen noe unaturlig og skremmende. Han vender ofte tilbake til Gustav Langens bok "Lebensraum". Pedersen mente at det ikke var behov for å utvikle større byer i Norge og var opptatt av å registrere og offentliggjøre de sterke tendenser til sentralisering han mente å kunne fastslå til byer som Oslo, Bergen og Trondheim. Det var småbyene som måtte utvikles i Norge, mente han i tråd med Howards hagebyideer. Det var bare der man hadde muligheter for å skape de forutsetninger som skal til for et trygt og rikt liv. Her er Sverre Pedersen helt i samsvar med sin europeiske samtid. I 1939 går han ut med et opprop om at det nå må settes iverk tiltak for å stoppe storbyveksten i Norge. I samsvar med Langen ser han for seg opprettelsen av nye mindre byer ut fra trafikale, industrielle og infrastrukturelle forutsetninger. Han fremsetter begrepet landsplanlegging som et virkemiddel til å foreta en kartlegning av hvilke byer som bør utvikles ut fra naturlige forutsetninger. Dette er helt i samsvar med Langens plan om en økonomisk begrunnet planlegging på basis av folks eksisterende livsvilkår i rurale områder. Sverre Pedersen fremstiller seg i offentligheten som en klar motstander av storbyen og hevder at storbyene bevirker en "avkrefte av nasjonen". Slike uttalelser kan jevnføres med nasjonalsosialistisk begrepsbruk på 30-tallet, men er også et vanlig omkvæde innen hagebybevegelsen. Uttalelser av et slikt og liknende kaliber var altså vanlige og representerte en allmenn faglig holdning. En kan derfor si at Sverre Pedersen i dette spørsmålet var et barn av sin

tid. Hans faglige holdninger var like meget representert i England som i Tyskland. Hvis en derimot har til hensikt å ville mistenkeliggjøre Sverre Pedersens for visse nasjonalsosialistiske-sympatier, er denne delen av hans virke spesielt godt egnet.

Pedersen sier et sted "jeg svermer for slott og parker". Stadig nevner han fyrstetidas barokk-byer som inntryksfulle, fordi det står "makt og vilje" bak. Sverre Pedersen er heller ikke fremmed for å legge europeiske barokkanlegg til grunn for norske bystrukturer. Vi kjenner i liten grad til hvilke barokkparker som har dannet modell for Pedersens byplaner. Det må imidlertid sies at dette på ingen måte var spesielt. Det er en kjensgjerning at de barokke parkanleggene med sine stjerneplasser, perspektiver og aksiale grupperinger foregriper den senere byplanleggingen. Sverre Pedersen var svært opptatt av Cicignons barokke Trondheimsplan. Stadig avslører han nye dimensjoner i dette planverket. Han ser på Cicignon som en dyktig planlegger og seg selv som en åndelig ane. Han mener å kunne avsløre Cicignons evne til naturopplevelse, samtidig som han forsøker å vise at denne naturopplevelsen var grunnlaget for det barokke plankonseptet. Han anser evnen til naturopplevelse som en uhyre viktig egenskap for en planlegger - særlig i den norsk planvirkeligheten. Som en kuriositet må nevnes at han mener å avsløre at Cicignons Trondheims plan har Versailles-anlegget som modell. Nitidig måler han avstanden fra Domkirken til Ravnkloa og finner den på meteren lik avstanden mellom slottet og nedre vannspeil i Versailles. Avstanden mellom allébeplantningen er også den samme i Versailles som i Munkegata. Ja, selv Munkholmen har fått sitt motstykke i Versailles-anlegget etter Pedersens ideer. Dette var barokkmennesket Sverre Pedersen.

Også hans aksentuering av utsikten til landskapet må sees i lys av hans "barokke" tilbøyelighet. Han sier: "Nordmenn interesserer seg ikke for livet i gata, men for den vide utsikt". Dette er norsk byplantradisjon på sitt beste, mener han og understreker at "utsikten er de lyriske partier i en byplan." Han beklager samtidig at utsikten blir lite vektlagt i samtidens byplanlegging. "Byplanen må oppvise noen kraftige drag som tilfører konseptet utsikt," fremhever han. "Ofte er det jo nettopp disse kraftige dragene som blir tilbake, mens det andre drukner i tidens strøm," tilføyer han.

Ved et besøk i barokkbyen Potsdam i 1913 begeistres han og fremhever spesielt en del likt utformede bolighus med begrenset relieff i fasaden, noe han mener er spesielt egnet til å skape det gode byrom. Her ser vi kanskje opphavet til Pedersens idè om det såkalte "blokkhus", en bygningsrekke av ulike bygninger, men med et felles sammenfattende saltak - et utbygningssprinsipp vi ofte finner i gjenreisningsbyene.

Hans neste aksentuering går på utsagnet om tre som det eneste naturlige bygningsmaterial for småhus i Norden, Nord-Russland og Sibir. Fra unge dager i Trondheim kommune hadde han et nært forhold til trearkitekturen. Da det må stilles andre branntekniske krav til trehus enn til murhus, må også byplanene i Norden være annerledes enn på kontinentet, sier han. Småhusarealene må begrenses av åpne belter eller branngater, noe som egentlig kanskje kan virke som en teknisk begrunnelse for Gustav Langens anbefalinger om grøntdrag. Sverre Pedersen fremhever også at slike parkbelter kan være viktige for å skape levirkninger på værharde steder. Når det gjaldt materialet for sentrumsbebyggelsen er Sverre Pedersen entydig i sin anbefaling av mur, selv på små steder. Her aner vi den europeiske byplantradisjonen med forskjellig materialbruk i borgerhusene og byens mer monumentale bygg.

Den viktigste aksentueringen fra Sverre Pedersens side er kanskje det å utnytte terrengdragene som utgangspunkt for de store linjene i byplankonseptet. Bebyggelsen må fremheve landskapets skjønnhet og føye seg inn i en større sammenheng, sier han. Dette gir også mer rasjonelle planer med mindre masseforskyvning. Hos Pedersen var en praktisk begrunnelse for estetiske prinsipper aldri langt unna. Han hadde sterke følelser for norsk natur og så på den som en inspirasjonskilde for arkitektoniske konsept. Terrasser i landskapet, dalsenkninger og særlig den konkave eller skjeformete landskapsformasjonen gav gode muligheter for å sikre utsikt for boligbebyggelsen i

dalsidene, samtidig som bunnen i formasjonen åpnet for aksedrag og muligheter for spesielle fondvirkninger. Han søker i sitt planvirke å avriste terrenget "det tilløp til regelmessighet i form" for å bruke dette til å "utkrystallisere" faste og rolige former i byplanen. Han er heller ikke fremmed for å fremheve den dramatiske kontrast mellom det menneskeskapte og naturen som et estetisk virkemiddel. Han snakker om "veiens energiske linjeføring, der menneskeviljens bestemte hensikt kommer til uttrykk som en kontrast til naturen."

Som en siste aksentuering vil jeg nevne Sverre Pedersens innsats for å få kommuner i Norge til å foreta eiendomsoppkjøp for derved å kunne sikre en fornuftig utbyggingspolitikk og forhindre eiendomsspekulasjon. Selv oppsummerer han de viktigste sider ved sitt virke som "boligsaken, byplanen og offentlig eiendomsoppkjøp". Samtidig mener han at dette burde være kommunenes viktigste oppgave i den fysiske planleggingen. Tanken om kommunale eiendomsoppkjøp fikk Sverre Pedersen med seg under oppholdet i Stockholm i 1908. Byen Stockholm hadde nemlig over lengre tid gått til oppkjøp av store arealer, noe som vakte internasjonal oppsikt i samtiden.

Sverre Pedersen var i seg selv en institusjon. Det jeg her har knyttet opp til en person var i virkeligheten den offisielle byplanforståelse som hersket i Norge i mellomkrigstiden. Over hundre reguleringsplaner for norske byer og tettsteder har Pedersen på samvittigheten. Også under krigen stod Pedersens ideer sentralt, fordi de gikk som hånd i hanske med den tyske okupasjonsmakts arkitekturforståelse. Men dette interessante kapittelet i norsk planlegningshistorie får vi komme tilbake til senere.

Sverre Flack, sep.04
Institutt for byforming og planlegging
NTNU

Byplanlegging i gjenreisningsbyen Bodø 50 år etter

v/ *Byplansjef Dag Neiden, Bodø kommune*

Bakgrunn

Bodø – en liten trehusby med 6000 innbyggere – ble bombet søndre og sammen i mai 1940. Var bombingene et "byplanmessig grep" som ga mulighet for en rask gjennomføring av "nyordningen" også innenfor arkitektur og byplan? Bombing av en "åpen" by ville ellers vært uten mening. (Bryggeriet ble forresten spart – den tyske krigsmaskin trengte øl)

Gjennoppbyggingen.

Startet for alvor etter 1945 – etter en spe begynnelse med 110 Svenskehus under krigen. Plangrunnlaget var en tysk kontrollert og detaljert byplan; perspektiver, fasadeoppriss langs viktige gater og modell. Alt var fastlagt; brede langsgående gater og smalere tverrgater. Byggehøyde i murområdet 3 etasjer og trehus i 2 etasjer. Enkle bygningskropper og saltak med skifertekking plassert i åpne kvartaler. Parkdrag på tvers av hovedgatene. Slik ble byen bygget; ny, homogen, kjedelig og grå (mangel på vegetasjon).

Utviklingen etter gjenreisningen – utenfor byen.

Bygging av flyplassen og forsvarsets etablering i Bodø medførte stor befolkningsvekst og "okkupasjon" av byens naturlige ekspansjonsareal. Alternativt areal for byvekst var "okkupert" av kuer (landbruksareal midt i byen). I tillegg medførte flystøy sterke begrensninger i hvor det kunne bygges boliger. Folketallet steg med ca. 500 pr år. og areal langs innfartsveiene måtte tas i bruk til boligbygging.

Den store tragedien var at høgskolen også flyttet ut av byen.

Det skjedde ikke meget i gjenreisningsbyen – den fikk "sove i fred" mens nye boligområder ble planlagt utenfor byen. Bilene okkuperte gatenettet uten at det fikk andre konsekvenser enn at en liten del av Storgaten ble gågate - og at vi fikk en parkometerordning.

Glasshuset ble etablert, og nesten samtidig ble det bygget et nytt kjøpesenter utenfor bykjernen – som fortsetter å vokse og "suge vekstkraft fra sentrum". Krefte er en metafor. I 1993 ble det laget en kommunedelplan for sentrum som skulle gi nye retningslinjer for vekst – litt flere etasjer og en større utnyttelsesgrad.

Fortetting.

I 1996 begynte en gruppe å se i "krystallkula" for om mulig å se hva som ville skje når folketallet i byen nærmet seg 50.000. De konkluderte med at en fortsatt vekst langs innfartsårene ville være svært uheldig; den måtte skje ved å fortette/utnytte arealene innenfor byen på en mer intensiv måte. Fortettingen forutsatte også at kuene forlot byen. Bystyret vedtok denne strategien – men uten å sette av ressurser til å planlegge byutvikling.

Vedtaket om fortetting ga startskuddet til en "utbygningsfeber" - det ble lansert små og store prosjekter i hopetall – og det ble produsert ditto kvartalsreguleringer som skulle hjemle byggverkene. Målestokken endres; nye byggehøyder opp imot 10 etasjer lanseres og man prøver å bygge ny villabebyggelse på restareal i hagene.

Denne situasjonen ble ubekvem også for byens politikere og vi – byplankontoret - ble bedt om å lage en plan som kunne vise vei ut av uføret – en plan som tok vare på helhet og sammenheng.

Det er der vi er i dag – vi holder på å snekre en ny byplan. Vi får fortsatt ikke inkludere landbruksarealet i planen. Vi har også noen hellige kuer --.

Kommunedelplan for byområdet – Sentrum og Rønvik.

En slik plan er komplisert – den skal bygge på det som er og den skal an vise muligheter for det nye – en vekst. Gjenreisningsbyen er en del av "det som er" . Hvordan skal den håndteres? Hva skal vi ta vare på – skal vi bevare biter eller områder? Skal vi tilstrebe bevaring gjennom endring? Er det andre måter å dokumentere historien. Disse spørsmålene skal drøftes.

Uansett vil byen gjennomgå en forvandling fra en liten småby til en by. Det er forskjell på en by med 6000 og en med 50000 innbyggere. Forskjellen vil komme til uttrykk både i utforming og skala.

Vi har etablert en prosjektorganisasjon for planarbeidet. Planens hovedmålsetting er "Flere mennesker i byen" . Det skal tilrettelegges for flere innbyggere, og at flere bruker byen.

Vern og forvaltning av vår tids kulturarv

v/ *Seniorkonsulent Hogne Langset, Riksantikvaren*

Norsk kulturminnevern startet rundt 1850 med å redde de siste få av de i hvert fall 800 stavkirker vi hadde i Norge i middelalderen. Det var nok ikke de største, flotteste eller mest avanserte, men de som sto i de mest avsidesliggende dalfører og hvor endringspresset var minst.

Ambisjonsnivået har i ettertid stadig økt i ønsket om å ta vare på det beste av hver tids-epoke, som grunnlag for framtidig kunnskap, opplevelse og bruk. Det medfører samtidig at vi stadig nærmer oss vår egen tid. Dette gir økte utfordringer spesielt når det gjelder tolkning og prioritering.

Betrakteren (subjektet)

Som ordfører Per Sverre Rannem markerte i går, er vårt forhold til omgivelsene subjektive, selv om hans entusiasme for Steinkjer – også som gjenreisningsby - kanskje er litt uvanlig.

Det moderne og det veldig gamle har i regelen høy status i samfunnet, mens det halv-gamle har lav. Vi husker så godt at vi ble lei det vi nylig har forlatt, at det var en grunn til at valgte noe annet og tilsynelatende bedre og flottere. Vi klarer gjerne derfor ikke se kvalitetene før vi har fått det så på avstand at assosiasjonene er dempet eller nullstilt. (Kanskje er det først neste generasjon som klarer dette.)

Men, etter at interiørdesign nå alt har plukket fra både 50-, 60-, og dels 70-tallet (og jeg som dere ser har plukket fram min fars bryllupsdress fra 1955) er det vel tid for at også 40- og 50-tallsbyen får sin renessanse. Men samtidig bør vi være på vakt, så vi ikke i samme åndedrag kaster vrak på kvalitetene i tidsepokene etter.

Et litt annet men noe beslektet moment som også har betydning for brente byer som Steinkjer er savnet av det tapte, særlig der tapet omfatter elementer som er viktige for ens identitet. Et slikt tap kan gjøre det tyngre å vekke interesse og knytning til nye, erstattende elementer.

Objektet

En andre hovedutfordring er å analysere og prioritere miljøer og enkeltelementer, pga.

- at en gjerne har et mindre bearbeidet faglig grunnlag å vurdere ut fra
- at mengden er desto større
- det introduserer problemstillinger hvor løsninger kan måtte søkes utenfor etablert fagpolicy
- at konfliktnivået ift. nødvendige endringer i et levende samfunn kan bli store hvis arbeidsfeltet blir altomfattende.

Med hovedfokus på Steinkjer og de øvrige krigsskadede byene vil jeg kort gjengi hva vi i dag forstår som viktige særtrekk og utfordringer:

1. Byplan

1a. Sverre Pedersen og Brente Steders Regulering 1940-45

Foredragene i går ga et godt bilde av Sverre Pedersens faglige verden, og jeg skal ikke gjenta det. Planene for de brannskadede byene er gjerne ikke av hans mest storslåtte, men like fullt av hans viktigere planer ettersom de i større grad enn flertallet synes realisert i tråd med intensjonene.

Utfordringene består primært i hindre:

- At gaterommene lukkes og samspillet mellom byrom og landskap sperres, både som følge av fortetting med nye bygg som ikke følger planens grammatikk, og fyllinger med nye strukturer mellom byen og sjøen / utsikten.
- Trafikkomlegginger som ikke respekterer strukturen og gateromshierarkiet, og dermed forvansker og undergraver de ordnende plangrepene
- Høyder på bebyggelse som drukner bevisste offentlige landemerker

1b. Brente Steders Regulering 1945-55

BSR's arbeid i Finnmark etter krigen representerte gjennombruddet for en mer moderne, helhetlig samfunnsplanlegging basert også på økonomiske og sosiale analyser, slik vi kjenner den fra de senere år. Forbildene ble spesielt hentet fra planarbeid i USA på 30-tallet, som arbeidet til Tennessee Valley Authority. Designaspektet ble samtidig tonet ned, men fulgte mye den samme fagtradisjon som før. Utfordringene er derfor også i det vesentlige like.

2. Bygningsstruktur og bygningstyper

2a. Nasjonal konsolidering formmessig

2b. Boliger

2c. Sentrums-/næringsbebyggelse

Disse ble så grundig gjennomgått i går at jeg vil ikke gjenta særtrekkene her. Det er imidlertid viktig å tilføye at byene i stor grad framstår som moderne og framtidsrettede i et samfunn som satte rasjonalitet, planstyring, egalitet og nøysomhet som viktige verdier. Dette preger bygningsmiljøene i høy grad med sine enkle, rektangulære saltaks- eller pulttaksformede "monopolhus" med svært knappe detaljering.

Bevaring av et uttrykk som speiler disse verdiene gir en stor utfordring i dagens individualiserte samfunn som etterspør:

- Arker, takopplett, store balkonger og terrasser, gjerne med en individuell utforming fra hus til hus
- Større våtrom og kjøkken i boliger, gjerne i kombinasjon med generell arealutvidelse og et større spekter leilighetstyper
- Ny ytterhud med sterkere fasadeeffekter, på boliger gjerne i form av moderne romantisert detaljering
- Fortetting og økte høyder, for forretningsbygg helst kombinert med flate tak

3. Materialbruk

Ulike tider kjennetegnes med ulike konstruksjoner og ulik materialbruk. Disse gir grunnlag både for kunnskap og opplevelse, og i vernesammenheng blir de gjerne tett knyttet til vurderingene av autentisitet, ekthet. For gjenreisningsbyen, hvor vi skal høre mer om konstruksjonene senere i dag, vil jeg kort dele særtrekkene i tre deler:

3a. Restmaterialer. Under og etter krigen var det knapphet og importrestriksjoner på byggematerialer, og det ble dels bygget av gjenbrukte, dels mindreverdige materialer iht. datidens standard. Dette har i ettertid gitt bebyggelsen ord på seg for å være dårlig. Vi bør samtidig være klar over at deler av de bygningstekniske forenklingene som ble gjort, forskutterte senere endringer av lovverket.

3c. Nye konstruksjoner og materialer. Knappheten passet også godt sammen med et funksjonalistisk inspirert formspråk med dels svært nøysomme detaljer. Dette ble samtidig dels koblet med nye materialer og konstruksjoner som man ofte håpet både skulle være billigere og gi mindre vedlikeholdsbehov.

3d. Kvalitetsmaterialer. Det ble også brukt kvalitetsvarer som ennå holder seg, blant annet var skiferheller vanlig på tak.

Utfordringer er:

- Bevaring av materialautentisitet i forbindelse med energieffektiviseringstiltak
- Bevaring av konstruksjoner som ble vanlig i det 20. århundre og som ikke er like enkle å vedlikeholde eller reparere, som smekre betongkonstruksjoner med karbonatiserende armeringsjern, rabbitpuss m.m.
- Å nå inn med balansert informasjon om kvaliteter og mulighet for gjenbruk som motvekt mot en pågående byggevarenerings salgsframstøt.

Hva så?

Vi ser at egenidentitet og historie blir viktigere og viktigere i kommunenes egen markedsføring, både i Norge og internasjonalt. Hva kan kommunene gjøre for å klare å ivareta sine kvaliteter på lang sikt. For det første bør de sikres juridisk gjennom regulering til bevaring, men jeg har liten tiltro til at dette er nok hvis det ikke suppleres med to elementer til:

- Kommunen bør jobbe kontinuerlig og målbevisst med informasjonsarbeid overfor eiere og innbyggere på hvilke kvaliteter en besitter
- Den overordnede kommunale planleggingen bør legge en strategi for styring av pressområder, slik at det sterkeste presset ikke kommer midt i de historiske miljøene (og gjennom dette på sikt omformer dem), men heller ikke så langt unna at miljøene tømmes og forfaller. Dette er kanskje den største utfordringen kommunene står overfor.

Nasjonale kulturminneinteresser i by

Riksantikvaren satte i mars i år i gang et treårig prosjekt hvor vi i samarbeid med fylkeskommunene og bykommunene søker å få en større samforståelse av hva som representerer nasjonale kulturminneinteresser i by.

Prosjektet har som formål å både begrunne og avgrense feltet, og gjennom dette begrense konfliktpotensialet mellom den regionale/statlige kulturminneforvaltningen og kommunene. Vi har som målsetning å ende opp med et sluttdokument med både et kriteriesett eller rammeverk, og ei liste over utvalgte miljøer og strukturer i byene. Detaljerte avklaringer og sikring vil imidlertid fremdeles håndteres gjennom kommunenes ordinære planarbeid.

Prosjektet består av tre ettårsfaser. Den første består i å samle de ulike partenes forståelse av hva som utgjør nasjonal kulturminneinteresse i dag. Frist for innspill er nettopp gått ut, men vi venter ennå en god del i løpet av den nærmeste måneden. Bearbeidet materiale vil bli sendt på bred høring i januar. Neste år vil vi kvalitetssikre, bearbeide og supplere materialet, mens siste år spør vi oss – Hva så? Hvordan kan og bør dette sikres, og hvilke generelle rammer gir det for videre kommunale forvaltning?

Alle kommuner er hjertelig velkommen til å engasjere seg i dette arbeidet, - nå i denne runden, ved høring i januar, eller senere.

Du vår egen by

v/ Byentusiast Robert Øfsti

- artikkelen er skrevet for utstillingskatalogen laget i forbindelse med Nord-Trøndelag Arkitektforenings Sverre Olsen utstilling i Regimentsboligen i 2002 - Øfstis foredrag på kveldsmøte 21. sept. tok utgangspunkt i denne teksten

Då eg som tjuetåring reiste frå Steinkjer, var eg overtydd om at eg reiste frå ein stygg og keisam by. Då eg flytta attende 17 år seinare, visste eg at eg flytta til ein interessant og særprega by. Og det var faktisk mye av grunnen til at eg flytta heim. Ein kan godt seie at eg flytta heim av byplanmessige årsakar.

Historia om Kontoret for Brente Steders Regulering og professor Sverre Pedersen fell utanom rammene for denne artikkelen. Vi skal heller ikkje gå detaljert inn på korleis Pedersen sine barokke byplanideal kjem til syne i Steinkjer sentrum. Vi minner berre om den lange hovudaksa, Kongens gate, med brannstasjonstårnet som fondmotiv i nord, og systemet av korte tverrakser med byens institusjonar i aust og kommunikasjon i vest. I aust representerer kapellet, Regimentsboligen og bystyresalen i Samfunnshuset høvevis kjerke, stat og lokaldemokrati. I vest står jernbanestasjonen, fjorden og hamna for sambandet med utanverda.

Forsiktige arkitektstudier og grundigare kunsthistoriestudier sette meg etter kvart på sporet av Steinkjers kvalitetar som by. Korfor hadde ingen vist meg dei før? Korfor var ingen stolte over byen sin? Korfor snakka alle med varme om byen med tårn og spir som vart bomba i 1940 – korfor snakka ingen med varme om det reellt eksisterande Steinkjer? Korfor hørde vi aldri historiene om Norges kanskje fremste byplanleggjar, Sverre Pedersen, og ein av landets mest lovande arkitektar, Sverre Olsen, han som meir enn nokon annan ga Steinkjer eit ansikt?

Arkitektur var ikkje tema i folkeskolens undervisning på slutten av 50-talet, slik det heldigvis er i dagens læreplanar for grunnskolen. Vi hadde eit fag som heitte heimstadlære. Då lærde vi namn på alle store og små vatn i Steinkjer kommune. Vi lærde mye om natur, men ingen ting om bygatene. Viktigare enn manglande læreplaner var den generelle mangelen på entusiasme for og stoltheit over byen. Det hadde ikkje alltid vore slik, men ein eller annan gang mellom 1950 og 1965 må det ha skjedd eit paradigmeskifte i steinkjerfolk si oppfatning av Steinkjer. I 1950 kom stoltheita over gjenreisingsbyen klart til synes: "I takknemmlighet over det store arbeid som arkitekt Sverre Olsen nedla ved Steinkjers gjenreisning har Steinkjer kommune bestemt at begravelsen skal kostes av kommunen. Begravelsen foregår (..) fra Gymnastikklokalet, og det henstilles til byens befolkning å minnes avdøde ved å senke flagget på halv stang", fortel Trønder-Avisa i januar 1950. Sverre Olsen er truleg den einaste i etterkrigstida som er vist ein slik heider. "Når byen har vokst opp og blitt en vakker by, har arkitekt Olsen for en stor del æren av det. Han har fra første stund vært med og forma byen vår" sa ordførar Alf Sjursen i sin tale under gravferda.

Men ein eller annan gong mista byen sjølvrespekta. Ein kan spekulere vilt over årsakane. Var det ein uheilag, men effektiv mesallianse mellom nostalgiske sentrumspatriotar som sank hen i draumar om førkrigsbyen med tårn og spir - i dialektisk samspel med storkommunens nye mektige menn, som ikkje lenger kom frå sentrum, men frå storgardar i Beitstad og Sparbu? Eg veit ikkje, men mangelen på sjølvrespekt har ført med seg ei rekkje til dels uopprettelege og i alle fall heilt unødige skader - på minst tre måtar.

For det første: Ein har ikkje forstått å bruke den eksisterande byplanen (forstått som fysisk realitet – ikkje som planvedtak) på ein konstruktiv måte i vidare utbygging av Steinkjer. Utbygginga på Sørsileiret er eit skoleeksempel på dette. Ein kan meine mangt om at Steinkjer har bygd seg vekk frå fjorden på dette viset, men når ein gong arealet låg der og skulle byggjast ut, ville det vore ei enkel sak reint teknisk å leggje

gjenreisingsbyens akseystem til grunn. Samanhengen mellom gammal og ny bydel ville vore sikra på ein heilt annan måte om Svein Jarls gate hadde vorte forlenga utover til fjorden, dimensjonert og beplanta som ein ny hovudakse - gjerne med eit markant fondmotiv i enden. Gata ville kunne stått fram som eit promenadestrøk, og Sørsileiret kunne ha vorte eit både meir tiltalende område i seg sjølv og ein mye meir naturleg del av bykjerna enn i dag. Og det ville altså ikkje ha kosta noko ekstra!

For det andre har mangelen på respekt for byens estetiske kvalitetar førd til manglande vedlikehald. Ta deg ein nærsynt tur gjennom Kongens gate i dag, og du vil sjå kva eg meiner. Gjenreisingsarkitektane med Sverre Olsen i spissen hadde ei kjensle for materialkvalitet vi i dag berre unntaksvis ser. Og dei hadde byggherrar som let dei få boltre seg i kvit marmor, polert granitt og skinnande koparbeslag – sjølv i ei tid med stor mangel på det meste.. Arkitektar og byggherrar var stolte over å vere moderne og bygde modernistisk: nøkternt og funksjonalistisk, men med kvalitet i detaljane. Dei var stolte av gjenreisingsbyen. I dag er det forfallet som pregar Kongens gate. Den svarte granitten skin ikkje lenger. Marmoren er grågult tilsausa av ymse ukjende væsker. Ei hjørnehelle som får ein knekk blir ikkje reparert. Ingen bryr seg. Å gå Kongens gate er som å kome inn i eit hus der folk ikkje gidd å feie i krokane lenger. Dei ventar ikkje besøk likevel. Men det skal heldigvis ikkje så veldig mye anna enn entusiasme og optimisme til for å få Kongens gate til å skine i tilnærma fordums prakt. Det trengs berre ein ny mental kost!

Verre er det at sjølv akseystemet delvis er øydelagd for godt. Kongens gate har ikkje lenger Brannstasjonstårnet som pregnant fondmotiv i nord, vridd i 45 graders vinkel slik at ein ser maksimalt av overflata. No må tårnet kjempe seg fram attom både ein overivrig bygartnars treplantingsprosjekt på Torget og det nostalgiske Brugatakomplekset, reist i ein slags i pseudeobryggestil på Nordsia. Ein kan meine så mangt om dette byggverket også – men det hadde vore muleg å bygd det (om det no først skulle byggjast her) slik at sjølv det visuelle ankerfestet i byplanen – Brannstasjonstårnet på Nordsia sett frå Kongens gate på Sørsia - hadde blitt understreka og framheva i staden for å bli delvis knust. Men det ville sjølv sagt krevd arkitektar med stilkjensle og estetisk følsomheit og innsikt i prinsippa i Gjenreisingsbyens planprinsipp på den eine sida. På den andre sida politikarar med vilje til å sjå litt langsiktig på byutvikling. Det har vore ein katastrofal mangel på begge delar i Steinkjer. Fordi byen mista sjølvrespekten ein gong på femti- eller sekstialet.

Arkitekt Sverre Olsen, begravd på kommunens kostnad og med heile byen flaggande på halv stang i januar 1950, har heller ikkje unngått denne moderne, kortsynte kulturvandalismen. Tvert i mot. Først – mens vi befinn oss på Nordsia: Hilmar Olsens gård er tegna av Sverre Olsen. Som dei fleste bygårdane på Nordsia er den i to etasjar. Mot Kongens gate ligg butikk og konditori i første etasje – bustad i andre. Ned mot Brugata ligg sjølv bakeriet, slik at grunnplanen er ein tilnærma L. Hjørnet mot Brugata er kutta skrått av, som for å antyde eit lite torg, ein liten plass. Ut i denne plassen skyt konditoriet som ein liten paviljong, og på taket av paviljongen er det ein terasse for bebuarane i andre etasje. Taket på fløya langs Brugata er valma og ein del høgre enn taket langs Kongens gate. Hjørnet blir dermed krona av ein litt stump pyramide. Alt dette - plassdanninga, paviljongen, terassen, pyramidetaket - er trekk som viser korleis Sverre Olsen har tenkt seg denne bygninga som ei markant avslutning av Kongens gate mot elva – nærast som ein slags portal. Vi anar eit svakt ekko av tvillinggårdane Meierigården og NTE-gården heilt sør i Kongens gate. Men i dag er Hilmar-Olsengården formmessig, materialmessig og ikkje minst i storleik lagt i skuggen, ja nærast knust av Brugatakomplekset. Sverre Olsens klare tanke og sikre arkitektoniske handverk er knust av omsynslaut profittbyggeri.

I andre enden av byen, i det viktige krysset mellom Kongens gate og Ogdalsvegen låg eitt av arkitekt Sverre Olsens aller viktigaste bidrag til gjenreisingsbyen Steinkjers ein gong vakre ansikt. Eg nyttar bevisst fortid. For sjølv om bygningen på dette gatehjørnet framleis er eit hotell, som framleis heiter Grand, er det ingen ting att av Sverre Olsens klare tanke og sikre kjensle for form, volum og materiale – verken utvendig eller

innvendig. For femti år sia vekte hotellet oppsikt: "Grand Hotell har ypperlig planløsning og mange interessante detaljer (og) fortjene en mer inngående omtale og illustrasjon enn denne anledning tillater, skriv fylkesarkitekt Georg Fr. Fasting i Byggekunst i 1952. I Byggekunst nr 5 i 1953 skriv turistdirektør Lars H Esmark: "Grand Hotell Steinkjer er også et meget godt bygg hotellteknisk sett samtidig som det er vakkert og trivelig". La oss prøve å gjere det Fasting ikkje hadde plass til – gje Grand Hotell *slik det var* – ei meir inngående omtale - i det minste utvendig:.....

I dag er inngangspartiet med den elegante baldakinen borte – inngangen er flytta til Ogdalsvegen. Plassen foran hotellet er fylt opp av ein butikkarkade, som ikkje på noko vis har prøvd å innordne seg verken Grand Hotell eller resten av Kongens gate. Hotellhagen har forsvunne til fordel for større romkapasitet og meir spiseplass. Slik må truleg eit hotell få lov å utvikle seg. Men igjen – det hadde vore muleg for ein arkitekt med eit minimum av stilkjensle å utvide bygningskroppen i tråd med arkitekt Olsens intensjonar i staden for å knuse dei med framend materialbruk og eit framandt formspråk. Byggeskikk er som folkeskikk – ein må innrette seg etter dei ein er i lag med, og det er god skikk å ta mest omsyn til dei eldre i selskapet. Men på eitt vis skal arkitekten (-ane?) (som vi ikkje vil nemne namnet på) bak ombyggingane, likevel ikkje ha mest skuld. Han (eller ho) veit vel ikkje betre. Meir å klandre er dei folkevalde – dei som er sett til å forvalte fellesskapet sine verdiar og interesser. Dei nytta ikkje makta si. Om nokon gang skjønnheitsparagrafen i plan-og bygningslova skulle vore nytta, måtte det ha vore her. Men ettersom det altså var opplest og vedtatt at Steinkjer var ein stygg by, er vel heller ikkje politikarane *mest* å klandre. Skal vi klandre "tidsånden" – eller oss sjølve? Vi kan i alle fall prøve å lære av historia – lære av alle feilgrepa som er gjort i Steinkjer. Og det er gjort mykje meir eller mindre offisiell historieskriving om Steinkjer i dei siste tiåra. Ei rekkje bøker og artiklar er kome på prent. Men arkitekt Sverre Olsen er så godt som totalt neglisjert. Sjølv i tidsskriftet Saga sitt spesialnummer om Steinkjerbygg AS er han gløymt. Gløymt er det at han sto for reguleringa av Svenskbyen, gløymt er det at han var arkitekten bak boligblokken i Ølvegata 1 og Skolegata. Det er dårleg historieskriving.

Dette er ein artikkel i ein katalog for ei utstilling om arkitekten Sverre Olsen. Til no har det blitt mye klaging over dårlege etterfølgjarar og dumme politikarar (eller slemme politikarar – eg veit ikkje kva som er verst). Men vi kan heldigvis fortsatt sjå i det minste eitt monumentalt døme på kva for ein framifrå arkitekt Sverre Olsen var. På torget står Samfunnshuset – omtrent uforandra i det ytre, sjølv om interiøret også her er mykje endra og for ein stor del skamfert. Difor går vi ikkje inn, men stansar opp midt på torget. Dvs – vi tek ein kikk på planen først. Då ser vi korleis bygningen er sett saman av tre distinkte element, lenka saman på ein organisk måte – nesten som eit ekko av den lange endemorenen som ramar inn bysentrum. I midten ligg festsal med inngangspartiet til kinoen – til venstre administrasjonsfløy med offentlege kontor og den før omtalte bystyresalen – til høgre kinosal og teaterscene. Og i aller beste funksjonalistiske ånd let arkitekten form følgje funksjon og fasade formidle innhald. Arkitekten har artikulert dei ulike bygningskroppane slik at dei tydeleg skil seg frå kvarandre og samtidig fortel om dei ulike funksjonane som finnast attom dei.

Kontorfløya til venstre er noko lågare enn midtpartiet. Her er vinduane relativt små og nøkternt sett inn i vegglivet – i andre etasje utstyrde med ein nøktern, men dekorativ brystning. Inngangsdøra sitt høgt oppe - trappa er høg og smalnar som ei trakt inn mot ei døråpning heilt fri for ornament. Opp den trappa går du berre når du *må*. (Eller når du skal i svømmebassenget eller folke-biblioteket i kjellaren, men det er vel berre ei praktisk løysing).

Midtfløya er høgre enn sidefløyene. Det dominerande elementet her er dei fem store vindua, som fungerer som vindu både for festsal i andre og for kontora i første etasje. Vindua er skilt frå kvarandre vertikalt med smale band, og etasjeskillet er markert med eit horisontalt band av mørk granitt i kvar vindusflate. Det sjette vinduet i andre etasje er noko breiare enn dei fem andre, og avstanden er noko større. Men utforminga er lik, bortsett frå at dei vertikale tresprossene er erstatta med breie pilastrar i polert granitt som

held fra gjennom eit underliggjande breitt granittfelt og fortsett som granittkledd søyle i veggåpninga som fører inn til inngangen i festfløya – porten inn til festivitassen og kinomørkret. Heile dette elementet står dermed fram som ei elegant artikulering av eit festleg, imøtekommande inngangsparti. Her er alle velkomne til å stige på. Samtidig dannar dette elementet eit fondmotiv for Torggata - ein av tverraksene i byplanen.

Vidare opp langs Torggata strekker den tredje fløyen seg – med kinosal og snoreloft. Dette er den lågaste fløya. Her er det ikkje vindu, men lufteventilar, utforma som mønster av likearma kors. Materialbruk og overflate er annleis enn i resten av Samfunnshuset. Der det elles er nytta glattpusa betong, er kiunosal utført som teglsteinsmur mellom betongsøyler og dragarar. I snoreloftet er veggen mellom søyler og dragarar grovpusa. Snoreloftet dannar også, med si store høgd og tydelege artikulering av det vertikale – eit markant fondmotiv i enden av Skolegata. Her også ser vi altså korleis Sverrere Olsen tydeleg har forstått intensjonane i gjenreisingsbyplanen og veit både å underordne seg og å utnytte denne.

Sett frå Torget er Samfunnshuset velproporsjonert i heilskap og i detaljar, nøkternt, funksjonalistisk, klårt tenkt og presist utført med Sverre Olsens sans for elegant og raffinert materialbruk. Inntrykket av eleganse og presisjon blir ikkje mindre om vi tek turen over på Nordsia og ser på Samfunnshuset derifrå. På vegen passerer vi Bystyresalen som liksom skyt ut av hovudmassen, nesten som ei kommandobru – ”her sitt dei som styrar byen”. Vi ser ned mot dei store vinduane til svømmehallen (der det no er eldresenter) og kan minnast korleis det strøymande vatnet ute i elva og det rolege vatnet inne bassenget inne ”snakka saman” i ein evig dialog. Frå Nordsia ser vi baksida av Samfunnshuset – men *for* ei baksida! Vi ser korleis takhøgda i kontorfløya er ført vidare gjennom midtpartiet – taket på korridoren utafor festsalen er ikkje like høgt som sjølve festsalen – og over i kinosalstaket. Rekkene av tilnærma kvadratiske korridor- og kontorvindu understreker det horisontale. Men møtet mellom dei ulike bygningskroppane artikulerar vertikaliteten, som også er understreka av eit markant felt av glassbyggestein i trappetårnet som forbind alle plan i kontorfløya.

Samfunnshuset er gjennomtenkt arkitektur - ikkje berre som frittstående bygning, men også som del av bybildet. Det ser vi ikkje berre på Torget men også her frå enden av (den gamle) Mølleveien. Taket på Føinumgården (som også Olsen tegna – han tegna i alle fall nabogården Rolf-Hanssengården (no Norli) fluktar akkurat i med festsalfløya slik at Føinumgården på eitt vis ”fyller ut” mellomrommet mellom Festsal og snoreloft. Interessant også korleis kjerketårnet og kjerkefronten sett frå denne synsvinkelen både er eit framhald av og ei kontrastering av Samfunnshuset. Byggeskikk og folkeskikk! Til sist er det verd å legge merke til korleis Samfunnshuset frå denne synsvinkelen organisk og suverent tek i bruk det hellande terrenget.

Steinkjer er kanskje meir interessant og særprega enn egentleg vakker. Men sett frå Møllevegen, med lauvtrær på begge sider av ei strøymande elv, med den trekledde og grasbevokste holmen, med grøntarealet i Rismelparken og med den stramme og velproporsjonerte Samfunnshuset som eit dominerande trekk ibildet - er byen *vakker* også.

For noen år sia fekk eg høyre eit opptak av den eldste sonen min som studiovert i ein nærradio i Oslo. Han omtala Steinkjer som ein stygg og keisam by. Han har heller ikkje fått høyre dei viktigaste fortellingane om Steinkjer – fortellingane om Sverre P. og Sverre O.

En mann midt i tiden - Arkitekt Sverre Olsen

v/ Konservator Olav L'Orange

- artikkelen er skrevet for utstillingskatalogen laget i forbindelse med Nord-Trøndelag Arkitektforenings Sverre Olsen utstilling i Regimentsboligen i 2002

Våren 1951 ble Steinkjer Samfunnshus innvidd med stor festivitas. Det var taler, musikk og stor begeistring. Husets arkitekt, bergenseren Sverre Olsen, hadde da vært død i mer enn et år. Neppe noe annet enkeltmenneske har bidratt så mye til å gi gjenreisningsbyen Steinkjer sitt preg, sitt fysiske og estetiske uttrykk, som nettopp Sverre Olsen.

Et av de viktigste formålene med denne utstillingen er å gjøre Steinkjers innbyggere, og for så vidt alle andre, kjent med den rikdom av småhus, villaer, forretningsgårder, småbedrifter og offentlige bygg, som alle har fått sin fysiske form og sitt moderne uttrykk på Sverre Olsens arkitektkontor. Også gårdsbebyggelse som våningshusene på By, Midjo og Krogs kommer fra hans tegnebord.

Sverre Olsen var ikke bestemt for Steinkjer, det var krigen som brakte ham hit. En av byens mer betydelige forretningsmenn, som hadde mistet sine hus i bombingene i 1940, husket at en forretningskollega hadde en svigersønn som visstnok var arkitekt. Ville han komme og hjelpe til? Jo da, han brøt opp fra et godt og renommert arkitektkontor i Oslo og reiste til en liten nedbombet by innerst i Trondheimsfjorden. Det er vel ingen som vet hvor lenge Sverre Olsen egentlig hadde tenkt seg å bli, det viktigste for oss er at han ble.

Han ble født i Bergen i 1903. Da han hadde gjort seg ferdig med arkitektutdanningen på NTH i 1928 må han ha gjennomført en utdanning som var preget av klassisismens stilidealer: det var søyler, symmetri og harmoni. Etter endt utdanning arbeidet han to år som arkitektassistent i Finland før han kom inn som medarbeider i noen av Norges mer prestisjefylte arkitektkontorer i Oslo. Fra 1932 leverer han alene eller sammen med Nicolai Beer og Georg F. Fasting forslag til store arkitektkonkurranser med gode resultater. I 1938 vant han, sammen med Beer konkurransen om en større skoleutbygging i Kristiansand. Dette vitner om en arkitekt med et sterkt ønske om å være med og forme en ny tid. Det vitner også om en mann med en helt usedvanlig arbeidslyst og arbeidsevne, noe det senere gitt frasagn om.

Jeg tror ikke det var en tilfeldighet at han søkte (eller kanskje ble tilbudt) plass i arkitektkontorer som var opptatt av den nye arkitekturen til Le Corbusier og Bauhaus-skolen, det vi nå kaller funksjonalismen. Sverre Olsen gikk sine praktiske læreår i Finland og i firmaene til modernister og funksjonalister som Nicolai Beer og F. S. Platou. I Finland må han ha møtt Alvar Aaltos formverden. Dette bidro til at Sverre Olsen arbeidet seg bort fra et klassiserende formspråk og over mot en modernistisk eller funksjonalistisk uttrykksmåte. Framtidstro, fremtidsoptimisme og rasjonalisme, koblet sammen med en nøktern praktiskhet, som gjennomstrømmet prosjektene: Menneskene trenger lys, luft og steder å møtes på. Bort med all historieetterlignende pynt og krimskrams. Det skulle kanskje bli en tid for tårn, men ikke for spir.

Det kan ikke være å ta munnen for full å hevde at i 1940 var Sverre Olsen en av landets lovende unge arkitekter med base i landets hovedstad. Men så kom krigen, og mye skulle bli annerledes.

Gjenreisning og nyreisning.

Mange norske byer og tettsteder ble bombet, brent og ødelagt som følge av felttoget i 1940, blant annet Steinkjer. Flere skulle følge etter da Finnmark og Nord-Troms ble evakuert og brent i 1944-45. Enda mens krigshandlingene pågikk i 1940, opprettet norske myndigheter et eget organ som skulle ta seg av nyreguleringen av de brente stedene. Organet fikk navnet Brente Steders Regulering, vanligvis forkortet B.S.R. På

grunnlag av de nyreguleringer B.S.R laget, skulle de nye tettsteder reises. Det var ingen som for alvor mente at gjenreisningen skulle bli en kopi av det som forsvant. Gjenreisningen skulle også bli en nyreising, en modernisering, i tettstedenes utforming og organisering og i standarden på de nye boligene.

Men hvilken vei skulle denne nyreisningen ta ? Hvilken form skulle den ha, og hvem skulle bestemme dens innhold? Det var ikke bare behov for byggematerialer av alle slag, men også for ingeniører som kunne beregne bygg og arkitekter som kunne forme dem. Også dette tok B.S.R. seg av, for å sikre at gjenoppbyggingen ble gjennomført på faglig forsvarlig måte. Den nye reguleringsplanen for Steinkjer var ferdig i 1941, og ble stadfestet i 1942. Da hadde Sverre Olsen vært på plass i mer enn et år, han fikk så å si gjenreisningen av en hel by i fanget.

Men så lett ble det likevel ikke. Okkupasjonsmakten interesserte seg tidlig for BSRs arbeid. Selv om de aldri dikterte løsninger, påvirket de deler av reguleringsarbeidet i en retning som mer minnet om den utdannelsen Sverre Olsen hadde fått, enn den formverdenen han hadde arbeidet seg inn i. Modernisten Sverre Olsen var nok ikke helt glad over deler av planen slik den forelå i 1941. Vi kan tenke oss begynnelsen til et moralsk dilemma her, som aldri ble satt på spissen.

I løpet av høsten 1942 la okkupasjonsmyndigheten så omfattende restriksjoner på omsetningen av byggevarer at nyreisningen i realiteten stoppet opp i Steinkjer som på andre steder. Før dette hadde "svenskhusene", "Sarpsborghusene" og en mengde mer eller mindre provisoriske brakker til en viss grad avhjulpet husnøden. I stedet for å være med på å reise fremtidens by, ble Sverre Olsen opptatt med å regulere inn "svenskhusene" til det vi i dag kaller svenskbyen og tegne provisoriske bygg som boligbrakker og knottfabrikker.

Samtidig drev krigen fram et visst stemningskifte i arkitekturen. Krigen dreiet seg bl.a om en mobilisering til forsvar av landets tradisjonelle, nasjonale og demokratiske verdier. En effekt av dette ble en viss miskreditt for alt som smakte av en for rasjonalistisk fremtidstro. Dette slo også ut i synet på hva som var det gode hus, og da særlig bolighuset. Stemningsskiftet kommer kanskje tydeligst frem i de typehusforslagene som B.S.R fikk utarbeidet, både under krigen og i de første etterkrigsårene. I pakt med god trønderisk byggetradisjon tegner Sverre Olsen allerede i 1942 lange, lave, lånlignede to-etasjers bolighus slik vi i dag finner i Kristoffer Uppdalsgate.

Reguleringsplanen ble revidert i 1946. Revisjonen innebar en viss forenkling og fortetting. Det klassisistiske ved planen, det oppmarsjaktige og parademessige ble tonet ned til fordel for en tettere byforming. Byens tyngdepunkt ble flyttet fra Sannan-området til plassdannelser rundt brofestene. Dette passet nok Sverre Olsen godt.

Frigjøringen og de første etterkrigsårene utløste naturlig nok en hektisk aktivitet for Sverre Olsen og hans arkitektkontor. Helt siden han kom til Steinkjer i 1940, hadde han bodd på Overrein med sin familie. Han syklet eller ble kjørt til byen hver dag til sitt kontor, en brakke på nedsiden av "Påssåbyen". Her hadde han etter hvert som gjenreisningsarbeidet utviklet seg tre arkitekter i arbeid. Disse arbeidet sammen på et lite rom. Slik fortsatte kontoret å arbeide selv etter at Sverre Olsen i 1947 fikk tegnet og bygget sitt eget hus i Furuskogsveien 26. Her, i hans privatbolig, ble det lagt inn et arbeidsrom for huseieren; et lite kontor hvor tre arkitekter og en kontordame arbeidet sammen, tett sammen. Huset står nesten uendret i dag.

Fra dette kontoret formelig fløt det i de fem første etterkrigsårene ut tegninger til en lang rekke eneboliger, kombinerte eneboliger og forretningslokaler, produksjonsbedrifter som bakerier og apotek, boligblokker som de i Ølvegata og på Sannan, for ikke å snakke om flere av Steinkjers store monumentale etterkrigsbygg som Rolf Hansengården, Finnegården, Føinumgården, Samvirkegården, Grand Hotell og selvfølgelig Samfunnshuset.

Men ikke bare i Steinkjer. Arkitektfirmaet tegnet også privathus og forretningsgårder i Namsos og deltok i flere arkitektkonkurranser, bl.a den store konkurransen om en omfattende utbygging av NTH i 1950. Forslaget ble premiært, men da var dets hjerne og drivkraft borte, Sverre Olsen døde i januar 1950. Ved sin død hadde kontoret også ansvaret for flere skole- og kirkeprosjekt i det nedbrente Finnmark, bl a i Vadsø og Havøysund. Og stadig kom det nye bolighus opp i Steinkjer, som nå må kalles Sverre Olsens hjemby.

Ved flere anledninger har folk fremholdt Sverre Olsens tilbaketrukne, beskjedne og stillfarne natur. Sverre Olsen var også et arbeidsjern. Det er best å være et arbeidsjern når man har en jernhelse, men det hadde S. Olsen ikke. Hans etter hvert dårlige helse kan være en grunn til at han ikke fant seg til rette i de store offentlige stillingene han ble tilbudt. I 1947 ble han byarkitekt i sin fødeby Bergen, men vendte tilbake til Steinkjer før det var gått et år. I 1948 ble han fylkesarkitekt i Nord-Trøndelag, også denne stillingen trakk han seg fra etter kort tid. .

Det er rimelig, i lys av det vi vet om hans beskjedne natur og voldsomme arbeidsevne og arbeidsglede, å forstå denne tilbaketrekkingen fra store, æretunge og prestisjefylte verv som et bevisst verdivalg. Sverre Olsen ønsket ikke å administrere, men å tegne, skape og konkurrere. Han var kunstner, bare se på hans skisser og tegninger på utstillingen. Jeg tror han helst ville bruke den tiden han hadde, til å hjelpe folk til få gode hus til å bo i, arbeide i og møtes i.

Så kunne noen andre administrere etter beste skjønn.

Steinkjer sept 2002

Olav L'Orange

Sverre Olsen 1903-1950

Født i Bergen 15.04 03

Gift 1931 med Gerd Jonassen 1909-1987

Fire barn: Gerd 1932, Bjørn 1936, Hilde 1940, Sverre 1949

Ex.art 1924 i Bergen

Arkitekt 1928 fra NTH

Assistent hos Walihangas/Uberg, Finland 1928-29, E. Slaato, Oslo 1929-30, F.S.

Platou, Oslo 1930-31 og N. Beer, Oslo 1931-40

Egen praksis i Steinkjer 1940-1950

Byarkitekt i Bergen 1947

Fylkesarkitekt i Nord-Trøndelag 1948-49.

Deltok på en rekke arkitektkonkurranser som jurymedlem eller bidragsyter 1932-1950 Jfr Norsk Kunstnerleksikon.

INFORMASJON LAGET I FORBINDELSE MED UTSTILLINGEN "GJENREISNING I SENTRUM"

STEINKJER, SEPTEMBER 2004 (Lyngstad Arkitekter AS v/Gunhild Kvistad)

Faktaopplysningene er hentet fra diverse kildemateriell:

- Sverre Pedersens Arkiv, NTNU
- Byggekunst fra årene 1940 – 45, samt nr. 5/1980
- Erlings Koldaas "Gjenreisning og vekst"
- Utstillingskatalog om arkitekt Sverre Olsen

Sverre Pedersen (1882-1971) var i mellomkrigsårene ansett som Norges fremste arkitekt innen byplanleggingsfaget. Om lag 100 norske byer og tettsteder er bygd opp etter Pedersens reguleringsplaner. Han huskes best som ansvarlig for gjenreisningsplanene for de 23 norske byene og tettstedene som ble bombet i 1940.

Steinkjer kommune engasjerte Pedersen i 1924 for å utarbeide en soneplan for Steinkjer bykommune med omegn. I årene som fulgte hadde Steinkjers byingeniør Greugusson tett samarbeid med Pedersen. Steinkjer ble bombet av tyskerne 21. april 1940. Etter bombingene tok kommunen umiddelbart kontakt med Sverre Pedersen. Han rakk å starte planarbeidet for Steinkjer før han som leder av BSR-kontoret fikk ansvaret for alle de brente byene.

BSR-KONTORET (Brente Steders Regulering)

Styret i Krigsskadetrygda opprettet 1. juni 1940 ei Gjenreisningsnemd som skulle se til at gjenreisningen av de krigsskadde byer og tettsteder ble utført på best mulig måte. Nemda kontaktet Sverre Pedersen som da var landets mest anerkjente byplanlegger og ba han ta ansvar for planleggingen. Pedersen tok på seg arbeidet og opprettet 1. juli BSR-kontoret på to ledige tegnesaler ved NTH. De største norske bykommunene lånte ut sine beste reguleringsarkitekter for å hjelpe Pedersen. I løpet av sommeren og høsten ble det opprettet lokale distriktskontor. Steinkjerkontoret ble i starten ledet av arkitekt Claus Hjelte, senere overtok arkitekt Jens Per Jensen. Steinkjerkontoret hadde i tillegg ansvaret for Namsosplanen.

De første planutkastene forelå for seks av byene, deriblant Steinkjer, allerede 10. september 1940. Utover høsten krevde tyskerne mer innflytelse og kontroll og ønsket planene bearbeidet. I februar 1941 ble BSRs hovedkontoret flyttet til Oslo. Etter en tøff og krevende periode for de norske arkitektene forelå det i løpet av 1942 nye reguleringsplaner for de fleste av byene. Steinkjers reguleringsplan ble stadfestet 28. oktober 1942. BSR-kontorets rolle og status ble redusert etter 1943. Byplanene fikk noen mindre justeringer. I tillegg til det utfordrende samarbeidet med okkupasjonsmakten, var en av de vanskeligste oppgavene for distriktskontorene arbeidet med de nye tomtedelingene. 1. juli 1945 overtok arkitekt Erik Rolfsen ansvaret for BSR-kontoret i Oslo. Kontoret ble avviklet i 1952.

BSR-PLANENE

Planene som ble utarbeidet av BSR-kontoret under krigen var i stor grad preget av kontorets leder Sverre Pedersen. Pedersens idealer, kompetanse og erfaringsbakgrunn lå til grunn for de fleste av byplanene.

Sverre Pedersen tok sin utdanning ved arkitektavdelingen ved Trondhjems tekniske læreanstalt i 1897 - 1901. Han studerte deretter ved høgskolen i Hannover og hadde også senere studieopphold både i Stockholm og Berlin og foretok en rekke studiereiser i Mellom-Europa. Han var bl.a. svært begeistret for barokkens planideal og Versailles-anlegget utenfor Paris. Etter en del år med arkitektpraksis fra private og offentlige kontorer ble han i 1920 ansatt som professor ved NTH med byregulering og boligplanlegging som fagområde. Stillingen som professor hadde han helt frem til 1952

med avbrudd i årene 1940 - 45 da han ledet BSR-arbeidet. Ved siden av undervisningen drev han også privatpraksis og tok på seg oppdrag med by- og tettstedsregulering.

Typiske Sverre Pedersen-planer var inspirert både av den engelske hageby-bevegelsen med mye grønt og nyklassisismen med utsiktsakser og monumentale plassanlegg. Pedersen var opptatt av å tolke og utnytte det stedlige landskapet i sine planer. Bebyggelsen skulle fremheve landskapets skjønnhet. Bymessig kvartalsbebyggelse med rettskårne linjer ble lagt på de flate områdene i bysentrene. Mer åpen bebyggelse, parker og parkdrag ble tilpasset terrengets formasjoner der det var kupering.

Sverre Pedersen var forkjemper for småbyskalaen og likte ikke storbyer og høyhus. Han ville at gjenreisningsbyene skulle ha størst mulig andel lave trehus, basert på lokale byggetradisjoner. Innenfor murtvangsonene foreslo han hovedsaklig to etasjer, med tre etasjer kun i de sentrale forretnings-gatene. Ønske om å slippe sol, lys og luft inn i byene ga brede gater og åpne plassrom.

BSR-PLANENE FOR STEINKJER

I BSRs soneplan fra 1941 kjenner vi igjen mye av Pedersens plangrep fra 1925, bl.a det store parkdraget med Kulturforum i området der Steinkjer Skole ligger i dag.

Viktige grep i den nye byplanen stadfestet i 1942 var utvidelse av Kongens-gata fra 12,5 til 24 m, med 9 m kjørebane og 4 m fortau på hver side, samt to plenstriper beplantet med trær. Ny bru ble tegnet inn. Det skulle være plassdannelser på begge sidene av brua. En stor offentlig plass på 70 * 80 m som ble foreslått midt i Kongensgata skulle omkranses av Rådhus, Fylkets Hus og Tinghus. Steinkjerelva skulle fremheves ved oppfylling til ny park i Rismelen og elvepromenader på begge sider. Pedersen planla restaurant der Samfunnshuset nå ligger med kontakt mellom Torget og Rismelen. Ved innkjøringen sørfra avsettes areal til parkering og til ny rutebilstasjon.

Kongensgate fikk nytt branntårn som fondmotiv mot nord og i sør gikk siktlinjen retning Offenåsen. Andre viktige akser i byplanen var aksene fra Regimentsboligen til Jernbaneparken og fra Kapellet til Jernbanestasjonen.

Meieribygningen og administrasjonsbygg for NTE ble oppført som portalbygg i innkjørselen til byen sørfra. Arkitekturen skulle være rolig og enkel. Murbebyggelsen skulle tilpasses lokalpreget inntrøndersk trearkitektur.